

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend.

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

HET ZOEKLICHT OP EEN ZOEKONTWERP III

In de twee vorige artikelen probeerden we verbanden te ontdekken in de beschouwingen van H.M. Kuitert, neergelegd in *Het kan nog erger*. Nu luisteren we naar iemand, die vindt dat Kuitert niet ver genoeg gaat.

Een buitenstaander aan het woord

In *Erger* krijgt prof. dr. H.M. Kuitert het zwaar te verduren van de kant van prof. dr. H.S. Versnel. Wie is Versnel? Kuierert schrijft terecht, dat in een bepaald opzicht het Gereformeerd Confessioneel Beraad zich beter bij Versnel thuisvoelt dan bij hem (66). En Versnel zegt erpens: 'Ik geloof, dat ik in dit geval toch maar de bijbel zou verkiezen' (41). Is Versnel onder de rechtzinnigen? Het beperkende 'in dit geval' en het hooghartige 'toch maar' doet daarover twijfel sijen.

Met recht. Versnel noemt zichzelf een agnost. Hij vertelt, dat hij – middenorthodox hervormd – op zijn dertigste op een dag wakker werd en dacht: ik geloof dat ik niet meer geloof (97, 98). Sindsdien stemt hij in met de geloofsbelijdenis van de ongelovige: we weten niet af God bestaat of niet. We kunnen noch het één noch het ander bewijzen.

Wie Versnel wil leren kennen, kan daarvoor terecht bij een lezing die hij hield in 1990. Een verhaal dat veel stof deed opwaaien. Ter gelegenheid van het honderdtienjarig bestaan van de Vrije Universiteit werd een symposium gehouden over het iehema: '(niet) te geloven'. Versnel werd als feestredenaar uitgenodigd. Men heeft het geweten. Versnel onderscheidde drie categorieën christenen, de half-orthodoxen, de aanhangers van een filosofisch godsbeeld en de modernen. Let wel: gelovigen, die 'gewoon' voor heel de Schrift willen buigen, vielen buiten het kritisch schootsveld van Versnel. Honderdtien jaar na de stichting van de universiteit van Kuiper werden, voor het jubilerend gehoor, de drie door Versnel onderscheiden categorieën christendom neergesabeld. Aan de 'fundamentalisten' had hij geen boodschap, voor de alternatieven geen goed woord. Deze lezing, en de reactie daarop, treft u aan in een bundel onder redactie van M.A. Maurice en S.J. Noorda, *De onzekere zekerheid des geloof*-(Meinerna 1991).

Versnel deelt in het begin van deze lezing mee, dat hij in zijn jeugd het één van de aardigste manieren vond om verloren zondagen door te komen 'toevallig passerende fundamentalisten de poten ander dc stoel vandaan te zagen'. Vooral het boek Genesis leverde, naar eigen zeg-

HOOFDARTIKEL

Het zoeklicht op een zoekontwerp III

G. Gunnink

UIT DE SCHRIFT

Reiniging

J. Luiten

KERKELIJK LEVEN

Een omslag in het denken over de kerk?

M. te Velde

AAN DE BROEDERWEG

Kort verslag

KORT GEHOUDEN

Psalmzingen aan tafel

M. re Velde

UIT DE HISTORIE

Ghy doet wat u betaamt in sieckt en ongeval III (slot)

P. Th. Bareman

GEKNIPTVOOR VANDAAG

Murenslechter

CI FURGIE

Geschiedenis van de eredienst: wat doe je ermee?

J. Smelik

BOEKBESPREKING

Een perceeltje paradijs

Verschenen

Synode-indrukken VIII

B. Luiten

PERSCHOOUW

G.J. van Middelkoop

UIT DE KERKEN

gen, overvloedig ammunisie. 'Sprekende slangen, een enkele verdwaalde reus, de wel zeer gunstige gemiddelde levensverwachting. Wat ik niet begreep was dat ik zagen- de aan die mormoonse poten ongemerkt de tak meenam waarop ik zelf. Barthiaans middenorthodox, zo pedant en parmantig zat' (20). Dit citaat is tamelijk typerend voor het schampere heerschap, dat Versnel geworden is – en voor de scherpte van sommige van zijn waarnemingen. Versnel zaagde door. De tak viel, Versnel nam afscheid van het christelijk geloof.

Parmantig

Dat wil niet zeggen, dat hij ondertussen zijn parmantig- heid verloren is. Zijn agnostisch uitgangspunt brengt hem ertoe de 'van kافت tot kافت-fundamentalisten' hij voorbaat een plaats in de discussie te ontzeggen. Met hen valt ken- nelijk niet serieus te praten. Diegenen die het gezag van de Schrift op enig punt loslaten krijgen onmiddellijk Ver- snel over zich heen, maar voor christenen die consequent dit gezag respecteren heeft Versnel slechts verachting. Getuige bijvoorbeeld de ergerlijke manier waarop hij over dr. W.H. Velema spreekt. Net als in zijn VU-lezing heeft Versnel in *Ergert* 'in letterlijke zin geen woorden voor geloof in sprekende slangen' (100).

Een opmerking. Is het niet merkwaardig, dat hij eerst na- drukkelijk plaats neemt buiten de kring van hen, die christenen willen heten en dat hij vervolgens als buiten- staander uitmaakt, wie wel en wie niet aan het gesprek mogen deelnemen? Wie plaatst zichzelf buiten de discus- sie: degene die het Woord van God serieus neemt – door Versnel als 'fundamentalist' aangeduid – of degene die radicaal afscheid heeft genomen van de bijbel? Je bent geneigd te zeggen: het is ook nooit goed. Selectieve bij-

helgebruikers als Kuitert worden door Versnel heftig op de hielen gezeten ('ik geloof dat ik in dit geval toch maar de bijbel sou verkiezen'), mensen die geen willekeur wensen worden door de buitenstaander Versnel via de achterdeur verwijderd, en wel op staande voet.

Zou dit het feit (en de snelheid waarmee dit gebeurt) niet de verlegenheid onthullen van een man, die korte metten maakt met logische fouten en willekeurige keuzes, maar zich geen raad weet met mensen, die consequent zijn? Zou dit feit niet de geloofsovertuiging onthullen van een man, die nergens in wil geloven? Kuitert twijfelt aan veel, maar het kan nog erger: Versnel twijfelt aan nog veel meer. Maar ongetwijfeld is zijn geloof in de scherpte van de zaag van de Schriftkritiek. En dat geloof wordt heel kortaangebonden als hij mensen ontmoet, waar zijn verwijt van willekeur geen vat op heeft.

Een buitenstaander met scherp oog

Onderiussen: buitenstaanders hebben vaak scherpe ogen. In het debat tussen Kuitert en Versnel gaat mijn sympa- thie uit naar de écrite. Kuitert komt op voor het bestaans- recht van het christelijk (I) geloof en hij zegt daarbij soms treffende dingen. Daarentegen stuit de hautaine houding van Versnel je tegen de borst. Maar ineermalen moet je hem wel gelijk geven. Twee mannen sluiten hei- de de bijbel. Nu zegt de één (Versnel) tegen de ander (Kuitert): waar haal je nu nog het lef en het gezag van- daan, om uitspraken te doen over God, die geldigheid hebben voor een ander?

In het verlengde van zijn eigen weg naar het ongeloof (die begon bij het afscheid van het Schriftgezag) komt het betoog van Versnel neer op: wie A zegt moet B zeggen. Als je van geen geopenbaarde waarheden meer wilt we- ten, hul je dan liever in stilzwijgen en schrijf dan geen boeken meer over het algemeen 'betwijfeld' christelijk geloof.

Wie Versnel leest constateert met groeiende verbazing twee dingen: dat Schriftgelovige christenen vrijwel geen woord waardig gekeurd krijgen én dat niettemin Schrift- getrouwe christenen hier en daar wel uit de voeten kun- nen met Versnel – als ze zijn laatzinnigheid buiten be- schouwing laten. Wat Versnel in *Ergert* te melden heeft laat zich samenvatten aan de hand van het nu volgende citaat uit *Geloof heb of niet*: 'Wie ook maar op één punt toegeeft dat de visie van de Bijbel in het licht van onze natuurwetenschappelijke, kosmologische, of filosofische inzichten moet worden bijgesteld heeft een in principe noodlottige stap gezet. Daarmee is de Schrift immers in één klap zijn absoluut-normatieve karakter van buiten- en bovenmenselijke maatstaf kwijt. Het hek is van de dam. (...) Wie zegt mij, waar ik de grens moet trekken tussen wat ik allemaal kritisch mag verwerpen en wat minimaal moet resterende om mijzelf nog christen te noemen? Dat is niet meer de bijbel, die nu immers zelf object van kritiek is geworden. En daar binnen de kerk de strijd in volle gang is, is ook daar geen heil meer te verwachten. De eni- ge resterende autoriteit bij het bepalen van de grenzen

KERNREDACTIE

DR. W.G. DE VRIES (eindred.), DRS. G.J. VAN MIDDELI KOOP, PROF. DR. M. TC VOLDF

OVERIGE REDACTIELEDEN

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. LUTTEN, PROF. DR. C.J. DE RUIJTER, DRS. H. VELDMAN, PROF. DR. K. VELING

MEDEWERKERS

J.J.D. BAAS, DRS. J.A. BOERSEMA, J.M. DE JONG, DRS. J. SYELIK

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan De Reformatie, Postbus 21, 8260 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V., Postrekening 406040 t.n.v.
De Reformatie c. Goes, Postbus 25, 4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591

ABONNEMENT:

f 84,75 per jaar; f 45,25 per halfjaar; studenten f 69,25 per jaar (binnenland).
Buitenland f 113,50 per jaar (zestpost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiter-
lijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn.

Losse nummers: f 1,85 (incl. porto)

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah.
Tel. (05210) 15946

ADVERTENTIES

Prijs: f 0,63 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan
artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

van mijn geloof ben ik zelf. De gevolgen zijn catastrofaal – letterlijk: werpen alles omver –: ik geloof wat ik wil, dat is wat ik kan' (20, 21).

Willekeur

In *Erger* sluit Versnel nauw bij onze opvatting aan. Twee thema's zijn daarin voor hem beheersend. In de eerste plaats: iedereen scheppt zich een eigen godsbeeld naar persoonlijke willekeur en claimt daarvoor wijdere geldigheid. En in de tweede plaats: welk zoekplaatje men ook ontwerpt, het resultaat behelst altijd logische inconsequenties. Deze stellingen worden losgelaten op *Betwifeld*. Versnells evaluatie van *Betwifeld* heeft deze waarde, dat hij aanwijst hoe willekeurig, inconsistent, tijdgebonden en persoonlijk een theologie moet worden waarin het Woord van God een illustratieve functie krijgt. 'Hier zien we het wel wat geslonken restant van een grote hoeveelheid eeuwenoude geloofs zekerheden dat nog net het raster van Kuiterts persoonlijk geloof kon passeren, maar dat wordt opgediend als voor normale, gemiddeld begaafde mensen indiscutabele vanzelfsprekendheden, op precies dezelfde common sense-gronden waarop de eerder afgevoerde oudere christelijke redeneringen als onlogisch, onzinnig of absurd werden gediskwalificeerd' (38).

Willekeurige selectie bij Kuitert. In allerlei variaties is dit het steeds terugkerende hoofdbezwaar van Versnel. Men kan in de reactie van Kuitert aanvoelen dat dit verwijt hard aankomt. Geen wonder. Heeft Kuitert in zijn bestrijding van de orthodoxie zich niet proberen sterk te maken door het verwijt van willekeurig Schriftgebruik (bv. ten aanzien van het Schriftroep in de ethiek)? Nu zegt Versnel tegen hem: u wijst de bijbel af als bron van argumentatie, gaat het zoeken in de algemeen-menselijke ervaring en logica, maar dit 'algemene' blijkt te leiden tot vergaande willekeur. Versnel wijst het met de stukken aan (p. 34-40).

Wim Houtman gaf in het *Nederlands Dagblad* (22.4.93) onlangs een aardige typering van de presentator-predikator Jos Brink. Houtman schreef over de opvattingen van Brink: 'Wat uit de Bijbel vandaag niet meer acceptabel is – de lichamelijke opstanding van Christus bijvoorbeeld, of morele voorschriften van Paulus – wordt losjesweg, of mei wat meer moeite, opzij geschoven. En warempel, daaruit komt een god te voorschijn die over alles wonderwel hetzelfde denkt als Jos Brink. En daar kan Jos Brink dan dierbaar over schrijven'. Versnel zou waarschijnlijk tegen een dergelijke typering geen bezwaar hebben. Want dat is nu precies, wat hem zo hindert aan vele hedendaagse theologen: dat het afscheid van de bijbelse openbaring gevolgd wordt door persoonlijk getinte pogingen om beelden van God te scheppen, die op menselijke maat gesneden en daarom ongeloofwaardig zijn.

In feite heeft de kritiek van Versnel een veel breder bereik dan de theologie van Kuitert. Hij legt de vinger op de zere plek van alle vrijzinnige theologie. Theologie na theologie, godsbeeld na godsbeeld verrijst. Versnel constateert: 'het creëren van eigen godsbeelden geschiedt in

onze tijd- en cultuurfase veel radicaler, veelvuldiger en algemener dan in enige fase van onze traditie' (114). Maar hoe tijdgebonden zijn deze beelden! Als je over tijdgebondenheid wilt spreken, dan kun je uitnemend terecht bij theologieën, die eerst Gods Woord als 'tijdgebonden' monddood maken en die vervolgens kortstondige godsbeelden vervaardigen met het hedendaags denken als schaaft en beitel.

Fundamentalisme

Kuitert en Versnel zijn het vaak hartgrondig oneens. Ze blijken het ook vaak hartgrondig eens. Bijvoorbeeld over deze twee dingen: de bijbel mag niet beluisterd worden als Gods levende en absoluut betrouwbare stein en zij die dat wel doen zijn 'fundamentalisten'. Fundamentalisme? Vreselijk! Kuitert sleept er zelfs de Hezollah bij. Mormoons (zie het hierboven geciteerde) of gereformeerd, het maakt niet uit, fundamentalistisch is het.

De tweede bijdrage van Kuitert draagt de titel *Kan men christen zijn zonder fundamentalist te worden?* Terwijl Versnel zijn afkeer van het fundamentalisme niet onder stoelen of banken heeft gestoken verwijt Kuitert hem daarin een fundamentalist te zijn 'of liever – hij is het natuurlijk niet echt – hij stelt zich als fundamentalist op: geloven kan alleen maar op gezag berusten, het gezag van autoriteiten, zoals kerk, openbaring, bijbel' (66).

Het ellendige van deze discussie is, dat het woord fundamentalisme zelf nergens ter discussie staat. Terwijl hier toch maar even tussen neus en lippen door fundamentalisme omschreven wordt als 'geloven op gezag'. De kerk van Rome: fundamentalistisch. Augustinus, Luther, Calvin: fundamentalisten. En nu zelfs Versnel: een fundamentalistische redeneertrant. Welk geloof beroept zich trouwens niet op gezag, al was het maar de autoriteit van de eigen ervaring en het gezag van de rede?

Dr. A.Th. van Deursen schreef eens over het woord fundamentalisme: natuurlijk kan een woord niet deugen, als het geen onderscheid maakt tussen Khomeini en Hendrick de Cock en wanneer het net zo goed gebruikt kan worden voor Libanese terroristen als voor Nederlandse calvinisten. Zo'n woord is dermate ontoercikend, dat het om die reden uit de taal had moeten verdwijnen. Handhaaft het zich toch, dan is het niet ongevaarlijk. Dan zal het de gelijkstelling van al deze vormen van 'fundamentalisme' krachtig bevorderen, in de beoordeling en de bejegening.

G. Gunnink

REINIGING

*ieder die deze hoop op Hem heeft,
reinigt zich, gelijk Hij rein is*

1 Johannes 3 : 3

Op vervuilde grond wil niets groeien. Als je er weer wat moois **van** wilt maken, is een grote schoonmaak nodig, een grondige reiniging.

Dat geldt ook voor ons leven. Zonde en scheefgroei maken dat goede vruchten wegblijven. Dan is reiniging nodig. Grote schoonmaak. Van je leven. Van jezelf.

Straks zullen we Jezus ontmoeten. Zullen we dan niet zorgen dat het er netjes voorstaat met ons leven? Vandaag al leef je in relatie met Jezus. Hij is rein. In zijn leven staat hei er prachtig vnor. Dan moeten ook wij ons reinigen. Zoals Hij rein is.

Hoe doe je dat?

Ons probleem is **vaak** dat we teveel naar onszelf kijken, in plaats van naar Jezus. Als het gaat om reiniging van ons leven, moeten we dit **eerst** opruimen. Geen reiniging van jezelf zonder Jezus!

Kijk je naar Jezus, dan zie je je probleem pas echt goed: zijn dood hebben wij verdiend, met onze zonden. Zo gaat er heel wat oppervlakkigheid weg; alsof het met onze ellende wel mee zal vallen. En ook heel wat hoogmoed; alsof wij de toets wel kunnen doorstaan.

Als dat geen schoonmank van je leven is!

Sterker gezegd: anders **kan** er niks goeds groeien, als je niet met lege handen bij Jezus komt en al wat je nodig hebt van Hem verwacht.

Geloof in Jezus, daar begint het mee.

Ieder die deze hoop op **Hem** heeft, reinigt zich.

Hei is de hoop dat we straks Jeziis zullen zien en Hem gelijk zullen zijn, ? : 2. Maar deze hoop is gegrond **op Hem!**

Geen geloof dus waarin Je vooral naar jezelf zit te kijken: geloof **ik** wel goed genoeg?

Mijn geloof blijft mijn leven lang gebrekkig. Maar het gaat erom dat je gelooft **dat Jezus je Heiland is!** Hij heeft voor jou, juist met al je zonde en tekort, gebloed aan het **kruis**. Hij maakt dat we straks Hem gelijk zullen zijn.

We moeten niet naar ons geloof kijken en tegelijk met de rug naar Jeziis toe staan. Maar in het geloof alles run **Hem** verwachten.

En weer wordt er wat opgeruimd in je leven. Je geloof op Jezus gericht.

En hoe meer Hij je vnor ogen staat, Hij in je leven is, hoe mooier dat het wordt! Goede vruchten komen er door Hem!

Ze moeten ook komen, goede werken. Hoe zullen we anders met de Here kunnen omgaan? Hoe Hem straks ontmoeten?

Jezelf te reinigen is dus ook een opdracht. Het **moet** er goed voor staan in je leven als je bij Jezus komt.

Je voelt het al als je avondmaal gaat vieren. Je wordt uitgenodigd. Maar ook teruggewezen, als je niet voor de Here wilt leven.

Het avondmaal is geen ritueel buiten het leven om. Je stelt je hoop op Hem. Je viert avondmaal. Reinig dan ook je leven, zoals Hij rein **is!**

Wijs je zonden concreet aan, in het licht van Gods wet. Voel de ernst **ervan** bij het zicht op Jezus' kruis. En bind er dan het gevecht mee aan. Alle vuil moet weg. Hoe kunnen we anders een vriend van Jezus zijn? Hij is rein, reinig dan ook jezelf.

Niet in eigen kracht. Ban eerst het vuil van hoogmoed uit. Maar in de kracht van de Geest van Jezus.

En dan, als een wonder van God: wat moet, *gebeurt* ook! Wie z'n hoop op Jezus stelt, **reinigt zich**. Dat **gebeurt!** Dat maakt Jezus in je leven. Wat wij moeten, doet *Hij*.

Hij is gekomen om de zonden weg te nemen, 3:5. *Hij* verbreekt de werken van de duivel, 3 : 8.

Wie **uit God** geboren **is**, doet geen zonde; want het zaad **Gods** blijft in hem, 3 : 9.

Volmaakt zijn we **nog** niet. Straks pas zullen we aan **Jezus** gelijk zijn, 3 : 2.

Maar je bent dan wel nu een nieuw leven begonnen. Uit God en voor God. In Jezus. Dan wordt je leven gesaneerd. Komt er goede vrucht en wordt het mooi. Straks net zo prachtig als **Jezus** is!

J. Luiten

EEN OMSLAG IN HET DENKEN OVER DE KERK?

Vorige week keken we even terug naar de Theologische Schooldag 1992. Een eeuw na de Vereniging van 1892 werd de vraag gesteld: hoe taxeer en benoem je de **Christelijke Gereformeerde Kerken**? Moet je ze 'ware kerken' noemen? Wat versta je daaronder? En welke consequenties zitten daar **aan** vast? Sommigen onder ons willen met nadruk door alle 'vrijgemaakten' erkend hebben: de **Christelijke Gereformeerde Kerken, de Nederlands Gereformeerde Kerken en plaatselijke gereformeerde bonds-gemeenten in de Hervormde Kerk zijn** ook ware kerken. Ik heb daartegenover aangegeven, dat er **goede redenen kunnen zijn om niet zo ver te willen gaan, zonder dat je dan direct 'kerkistisch' zou zijn.** Vandaag nog een paar verdere kanttekeningen bij de wijze waarop we **spreken** over 'andere kerken'.

Oneigenlijk gebruik van 'Heemse'

In de recente discussies onder ons over de kerk spelen de uitspraken van de generale synode van Heemse 1984 een bepaalde rol. Daar werden zoals bekend de opvattingen van ds. J. Hoorn veroordeeld. Die leerde (kort gezegd) dat er buiten de concrete vergaderingen of bijeenkomsten van de kerk geen gelovigen kunnen zijn.

Met nogal veel nadruk wordt er nu door menig spreker en scribeur sinds 1984 op gehamerd, dat we eindelijk eens wat positiever over andere kerken moesten spreken, omdat de synode van Heemse toch uitgesproken heeft... en dan volgt er een bepaalde omschrijving van die uitspraken. Die parafrasen zijn echter nogal eens onnauwkeurig en ongenueanceerd.

Een recent voorbeeld daarvan is te vinden in een interview met GPV-voorzitter dr. J. Blokland in het ND van zaterdag 1 mei 1993.

Naar aanleiding van het besluit van het GPV om het criterium voor het lidmaatschap iets te verruimen, zei Blokland o.a.:

'We hadden tijd nodig, de geesten moesten rijp gemaakt worden, we moesten draagvlak creëren, Het besluit past in het huidige klimaat binnen de Gereformeerde Kerken. Vijf jaar geleden zou men het te vèrgaand gevonden hebben.'

De interviewers vragen dan: 'Een omslag in vijf jaar tijd. Wat zit daarachter?' Blokland antwoordt: 'Het heeft alles te maken met de uitspraak van de generale synode van Heemse over de zaak-Hoorn. Toen sprak de synode officieel uit, dat de Gereformeerde Kerken niet de enig ware kerk zijn. Dat heeft ons gereformeerden makkelijker in de omgang met andere christenen gemaakt.'

Geeft Blokland hier de synode-uitspraken adequaat weer? Art. 131 van de Acta G.S. 1984-1985 moet hier uitsluitend geven. In de vier pagina's besluittekst staat m.i. één passage die nog het dichtst komt bij wat Blokland zegt. Die passage luidt als volgt (Besluit II gronden ad 3):

'Zo heeft de kerk in Nederland en daarbuiten zich ook nooit in zichzelf opgesloien in de gedachte dat buiten haar grenzen geen reformatisch werk uit kracht van Gods genade zou zijn op te merken. Integendeel: in de Acte van Afscheiding en Wederkeer is er de begeerte "zich te verenigen met elke op Gods Woord gegronde vergadering", vgl. ook de vereniging die plaats vond in het jaar 1869 en inzonderheid in 1892. Steeds is erkend dat de Here in zijn welbehagen nieuw leven kan werken, ook kerkelijk leven, buiten de grenzen van de kerk, dat in gehoorzaamheid zich heeft geïnstitueerd.'

Wat **was** voor veel gereformeerde mensen een 'open deur'. Ze wisten en beleefden dit allang zo. Hoorn vond bij hen misschien wel begrip, maar beslist geen instemming!

Sommigen zien hier echter iets nieuws. Hoorn is volgens hen het prototype van typisch vrijgemaakt 'kerkisme' uit de vijftiger en zestiger jaren. En zij menen, dat de brede visie van 'Heemse-1984' een doorbraak betekende in de traditionele, nogal enge 'vrijgemaakte' kerk-visie.

En die doorbraak moet nu kennelijk geaccentueerd en gestimuleerd worden. In het kader daarvan krijgen we de laatste jaren in een oplopende reeks allerlei uitspraken te horen, waarvan sommige wel en andere niet met de besluiten van Heemse te dekken zijn, zoals:

- je mag spreken over gelovigen buiten de Gereformeerde Kerken;
- er zijn gereformeerde belijders buiten de Gereformeerde Kerken;
- er zijn trouwe gereformeerde belijders buiten de Gere-

- formeerde Kerken;
- er is door Christus gewerkt kerkelijk leven buiten de Gereformeerde Kerken;
- er kunnen wel ware kerken zijn buiten de Gereformeerde Kerken;
- onze synodes hebben ontkend dat er geen andere ware kerken zouden zijn dan de Gereformeerde Kerken;
- de Gereformeerde Kerken zijn volgens de synode van Heemse niet de enige ware kerk;
- er zijn ware kerken buiten de Gereformeerde Kerken;
- iedereen moet nu toch erkennen dat er ware kerken zijn buiten de Gereformeerde Kerken;
- we moeten royaal de Christelijke Gereformeerde Kerken, de Nederlands Gereformeerde Kerken en plaatselijke gereformeerde bonds-gemeenten in de Hervormde Kerk als ware kerken erkennen.

Er is meer dan eens op gewezen, dat men 'Heemse' niet mocht overvragen en niet mocht laten buispreken. Maar een vrij brede kring van mensen blijft desondanks beweren, dat 'Heemse' (eindelijk!) heeft erkend dat er in Nederland nog andere ware kerken zijn. En al invullend komt men dan al snel tot drie of misschien wel vier ware kerken.

Volgens mij leest men dan in 'Heernse' méér dan er op de synode van 1984 aan de orde was en dan 'Heemse' ooit bcwcerd heeft. Daarom enkele opmerkingen naar aanleiding van de geciteerde passage van 'Heemse'.

Oecumenisch kader

De overtuiging dat Christus' kerkvergaderende aktiviteit niet begint en eindigt bij de Gereformeerde Kerken, is niet iets van vandaag of gisteren, maar wordt door de synode van Heemse gezet in een breed oecumenisch kader. Hier wordt teruggегреpen op iets dat altijd al de opvatting van de kerk was, niet alleen in Nederland, maar ook daarbuiten!

En hier wordt niet een ommekeer gepresenteerd in het denken, die zo ongeveer van 1984 dateert, maar er wordt juist uitdrukkelijk naar 1834, 1869 en 1892 verwezen. Het is een mistekening van 'Heemse' als men doet alsof er door de synode van toen een nieuw en ruimer denken over de kerk is geïntroduceerd, dat ons voorheen vreemd was.

Invalshoek

Bij de uitspraak van Heemse is niet (eindelijk!) eens een keer uitgesproken, dat de Gereformeerde Kerken 'niet de enig ware kerk zijn'. Wie zo spreekt, doet alsof de kerken in 1984 hebben vastgesteld dat er nog enkele andere ware kerken in Nederland aan te wijzen zijn. Daarvan is evenwel in het besluit niets te vinden.

Dat was trouwens ook helemaal niet de invalshoek ter synode van 1984. 'Heemse' had (direct of indirect) niet de vraag te beantwoorden, of er in Nederland mogelijk nog andere ware kerken te vinden waren, en welke dan als zodanig waren aan te merken, maar 'Heemse' had de

opvattingen van ds. J. Hoorn te weerleggen. Meer was er niet ter tafel.

Doordenken na 'Heernse'

Kennelijk willen sommigen onder ons in het verlengde van 'Heemse' doordenken en vandaag verdedigen dat we concreet verschillende kerkgemeenschappen als 'ware kerken' moeten gaan aanwijzen. Dat is hun goed recht.

Maar dan moeten ze wel onderscheiden tussen wat onze synode in Heemse heeft gezegd en wat zij zelf in het verlengde van 'Heemse' willen zeggen. En dan moet men dat laatste niet dekken met de autoriteit van de eerste. Laat men naar de kenmerken die onze belijdenis noemt zelf met de stukken aantonen, welke andere ware kerken er in Nederland op dit moment zijn. 'Heemse' heeft daarover geen uitspraak gedaan.

Verandering

Met het bovenstaande zeg ik niet, dat er onder ons geen enkele verandering is in het spreken over de kerk. Als ik terug kijk naar de laatste vijftig jaar, dan zijn wij niet altijd bescheiden geweest in ons spreken over de Gereformeerde Kerken en over andere christenen en kerken.

We hebben in het verleden soms zo nadrukkelijk en massief de roeping tot Vrijmaking verdedigd, dat het ging lijken alsof er buiten de Gereformeerde Kerken alleen maar 100% ongehoorzaamheid te vinden was. En alsof er met allen die zich niet vnegden hij de vrijgeïnaakte kerken geen enkele gemeenschap aanwezig en mogelijk was.

Er was in ons spreken met en over anderen een bepaald perfectionisme ten aanzien van de kerk. We hebben daarbij dikwijls onze belijdenis van zondag 44 HC onvolgende toegepast op het kerk zijn: dat zelfs de allerheiligsten nog slechts een klein begin hebben van de nieuwe gehoorzaamheid. We hebben soms te weinig geaccentueerd, dat ook je behoren tot de ware kerk met zonde is besmet en dat ware kerk zijn nog niet betekent dat daar het ideale geloven en leven gevonden wordt. Daar moeten we dan maar spijt van hebben. En een les uit leren.

Door allerlei omstandigheden is er in onze houding na de strijd van de zestiger jaren als het over de kerk ging wel wat veranderd. We durfden positiever spreken over mensen in andere kerken. Dat is een goede zaak. Maar nu moeten we niet doorslaan naar andere eenzijdigheden. We moeten niet doen, alsof met het zien van veel goeds hij andere christenen hun kerkgemeenschappen nu ook zo maar als ware kerken te kwalificeren zijn.

Wat is het toch moeilijk om de goede middenweg te bewaren! Dat geldt in de kerkgeschiedenis onophoudelijk. Het geldt ook hier: de roeping tot Vrijmaking maakte ons (onbedoeld) menigmaal 'enger' dan goed was. En het ruimer kijken zoals sommigen het nu bepleiten maakt ons (onbedoeld) al gauw weer 'toleranter' en 'relativerender' dan goed is.

Kerk-visie en samenwerking

Waarom is de laatste tijd voor een aantal mensen het on-

derscheiden van meer ware kerken zo relevant? Omdat ze dat als basis willen gebruiken voor het samenwerken in allerlei organisaties. Ik vind dat een nogal smalle opstelling. Waarom moeten we mensen eerst kerkelijk naar oní toepraten, waarom moeten we hen met ons op één 'ware-kerk-noemer' redeneren, voordat we met hen kunnen samenwerken?

Natuurlijk, de kerk is als **gemeenschap** van het Woord en **woonplaats** van de Geest van grote betekenis voor alle terreinen van het leven. Maar als de volledige kerkelijke **gemeenschap** niet te realiseren is, moeten **we** m.i. liever dat bittere feit als **onopgelost** probleem in de samenwerking met andere christenen laten liggen. Dat is helderder en beter te verdedigen dan dat **we** een alternatieve kerkopvatting gaan construeren om onze organisaties toch mans te kunnen funderen in een of andere 'kerkelijke gemeenschap', in **een** 'kerkelijk-acceptabel-verklaard-zijn'.

Stoppen met *legende-vorming*

Conclusie: we moeten ophouden niet de **legende-vorming** rond de uitspraken van de synode van Heemse. Vooral van bestuurders van gereformeerde organisaties waar men uitvoerige discussies over 'de kerk' voert, **mogen** we verwachten, dat ze synode-besluiten exact kennen en correct parafraseren en interpreteren. **Als** men **dáár** al niet goed weergeeft wat de kerken hebben uitgesproken, hoe zullen we hei onze jongeren dan nog kwalijk nemen?

In het volgende artikel hoop ik nader in **te** gaan op de kwestie **van** de drie of vier ware kerken.

M. te Velde

KORT VERSLAG

Kort Verslag van de vergadering van curatoren mrt hoogleraren dd. 21 mei 1993 te Ommen.

1. De vergadering wordt te 9.15 uur op christelijke wijze geopend door de president-curator ds C.J. Smelik.
2. In het openingswoord memoreert de president de belangrijke beslissingen van de Synode van Ommen ten **ke-**hoeve van de Universiteit. Prof. drs. G. Kwakkel werd benoemd tot hoogleraar in de **Oud-Testamentische** vakken. De benoeming van br. M.E. Hoekzema **als** docent in volledige dienst werd bekrachtigd. Ook werd voor de duur van een jaar dr. A.N. Hendriks benoemd tot universitair docent voor het geven van de cursus pastorale vorming. Drs. G. Kwakkel heeft zijn benoeming inmiddels aanvaard.
3. Met blijdschap kan **vermeld** worden de inauguratie van **prof. dr. C.J. de Ruijter** als hoogleraar in de diakoniologische vakken. De titel **van zijn** rede was 'Tussen tekst en hoorder'.
4. De notulen van de vergadering dd. 1 april 1993 worden vastgesteld.
5. Op advies van de senaat wordt mevr. dr. M.A. Blok-Sytsma benoemd tot docente bijbels Hebreeuws voor de tijd van twee jaar; de vergadering gaat accoord met de regelingen voorgesteld door prof. Kwakkel voor de vakken **Bijbelse Oudheidkunde en Bijbel.; Aramees.**
6. De heer T. Bruinsma te Zevenhergen is aangesteld als **bureaufunctionaris** aan de universiteit.
7. Drs. B. Vuijk verzoekt ontslag als docent van de Vooropleiding, tevens als leider verbonden aan de cantorij van de universiteit. Dit wordt op de **meest eervolle** wijze verleend onder hartelijke dank voor de gedurende 9 jaar be-
wezen diensten. In zijn plaats wordt drs. M.J. Rittersma op advies van de senaat benoemd om de lessen aan de Vooropleiding te verzorgen. Voor de leiding van de cantorij wordt een oplossing gezocht.
8. De synode zal gevraagd worden het moderamen van curatoren te machtigen de lopende zaken van **bestuur** van de universiteit te behartigen tot 6 sept. 1993, de datum **waarop** het door de synode te benoemen curatorium in functie kan treden.
9. De rapporten van collegebezoek **in** het afgelopen semester worden gelezen. Met dankbaarheid wordt vastgesteld dat het onderwijs is gegeven volgens de vereisten genoemd in het Statuut van **universiteit.** De rector zal hiervan mededeling ontvangen.
10. Van drs. C. Bijl en Drs. **R. Vuijk** zal afscheid genomen worden bij de sluiting van de lessen op 28 mei **a.s.**
11. De vergadering wordt gesloten. **A.** Kamer assessor

PSALMZINGEN AAN TAFEL

Rondom onze maaltijden bidden we en leren we uit de Heilige Schriften. Er is een derde element in de 'huiselijke eredienst' dat de moeite waard is om even bij stil te staan.

Psalmzingen aan tafel is een waardevol element in het christelijk gezinsleven. Als ons leven helemaal 'tot de lof van God' is, zouden we dan alleen buitenshuis, op school en in de kerk, die lof bezingen? Vreemd. Wie niet zingt, houdt nog iets achter. Wanneer je zingt (let maar op uw pubers!) moet je iets van jezelf prijsgeven, moet je je uiten.

En zingen is zo goed voor ons. Van hartelijk zingen in het gezin gaat een bepaalde kracht uit. Het werkt, als het goed is, verwarmend en aanstekelijk.

Toch komt het er in veel gezinnen gewoon niet van. Daarom wil ik hier graag een werkwijze in overweging geven die zich gemakkelijk in praktijk laat brengen. De ervaring leert dat een goede aanpak het halve werk is. Ik ga hier uit van een gezin met kinderen op de basisschool. Wie dat niet heeft, zal aan de hand van het voorbeeld vast wel eigen manieren vinden om de zang een plaats aan tafel te geven.

Aan het begin van het schooljaar krijgen de kinderen van de basisschool een psalmenlijst mee. Daar staan voor alle klassen de psalmen en gezangen op die de kinderen gaan leren in de nieuwe cursus.

Met behulp van twee kerkboeken kun je fotokopieën maken van alle bladzijden uit het kerkboek waar een psalm op voorkomt die de kinderen moeten leren. Uit al die kopieën knip je vervolgens de verzen uit waar het om gaat. Die kleine blokjes tekst plak je op een vel papier onder elkaar, in de volgorde van het jaarrooster.

Als je kinderen in verschillende groepen hebt, plak je zoveel mogelijk de liederen in parallelle kolommen naast elkaar. Dan staat steeds tegenover elkaar wat ze in dezelfde tijd moeten leren.

Met de vulgeplakte vellen ga je weer naar het fotokopieer-apparaat en je maakt voor ieder lid van het gezin een tweezijdig bedrukt vel waarop alle psalmen staan. Op één blad kun je wel de psalmen van twee klassen voor een derde deel van het jaar kwijt. Dat betekent drie bladen (zes kantjes) voor een cursusjaar.

's Avonds bij de maaltijd pak je tegelijk met de Bijbel ook de zangbladen. Je hoeft dan niet met een stapel kerkboeken te werken, waarin iedereen het lied eerst moet opzoeken voordat je kunt gaan zingen. Aansluitend aan het bijbellezen zing je de 'week-psalm' van de kinderen die op de basisschool zitten. Spelenderwijs leer je zo het hele gezin bekende en onbekende verzen. Het enige waarvoor je dan nog moet zorgen is, dat je de melodie kent. Wellicht is het bovenstaande een idee ter navolging. Op deze methode voortbordurend, kom ik op twee vervolgieeën terecht.

1. Zouden de basisscholen niet kunnen regelen, dat alle kinderen aan het begin van het jaar zo'n 'zang-papier' mee naar huis krijgen? Een goede bijdrage aan de 'huise-

lijke eredienst' en bovendien een extra stimulans en hulpmiddel bij het leren van het 'psalmversje'. Er ligt soms bijvoorbeeld ook een blad onder het bed van de kinderen als 'repeteer-papier'.

2. Het zou voor verschillende doeleinden heel gemakkelijk zijn als we de psalmen en gezangen uit het Gereformeerd Kerkboek op een diskette zouden hebben. Dan kon je er met behulp van de computer mee werken. Een mooi klusje voor de deputaten voor generaal-synodale publikaties.

Daarmee wordt het immers mogelijk om een 'psalmenblad' voor het gezin te maken zonder allerlei kopieer- en knip- en plakwerk. Het is vast wel mogelijk om een computer-programma te maken, waarin je alleen maar de nummers van de psalmen hoeft in te tikken en dan gaat de printer vervolgens al die verzen keurig afdrucken, desgewenst in kolommen.

Dat zou niet alleen maar gemakkelijk zijn voor het psalmzingen in het gezin, maar ook voor de liturgieën van bijvoorbeeld trouwdiensten en rouwsamenkomsten. En het zou – om nog maar eens iets te noemen – voor de pedel van onze universiteit mevrouw Breteler, betekenen dat ze niet meer ieder jaar alle te zingen psalmen voor de Theologische Schooldag moet overtypen voor het programma!

Kortom, met wat organisatie en techniek kunnen we méér ondersteuning geven met het oog op de goede liturgie in het gezin. Tot eer van God en tot heil van mensen, groot en klein. En ook dat is een sterk wapen tegen de secularisatie!

M. te Velde

GHY DOET WAT U BETAEMT IN SIECKT EN ONGEVAL III (slot)

De pest in 1636

In 1636 ontstond in Holland en Utrecht een discussie over de vraag of de pest besmettelijk was. Er waren sommigen die de besmettelijkheid ten stelligste ontkenden. Zo niet de Dordtse arts Van Beverwijck. Hij verdedigde de plicht van artsen en burgers preventieve maatregelen te nemen tegenover lieden die zorgeloosheid en lijdelijkheid predikten. In dit derde en laatste artikel wil ik nagaan hoe belangrijke gereformeerde theologen tegen dit probleem aankeken.

Van Beverwijck en de gereformeerde theologie in de 17e eeuw over het levenseinde en de menselijke verantwoordelijkheid

In de beide geschriften die Van Beverwijck speciaal aan de pest heeft gewijd, haalt hij de Leidse theoloog Rivet aan. Rivet, ook wel Rivetus genoemd, was professor in de theologie in Leiden. Hij leefde van 1572 tot 1651. Hij hield zich uitgebreid bezig met allerlei ethische problemen, waaronder ook het probleem was Van Beverwijck zo mee te maken had. H.J. Honders vermeldt in zijn proefschrift over Rivet, dat Van Beverwijck zelf dit probleem op het bordje van de Leidse theoloog legde.¹⁰ Hij was namelijk één van de geadresseerden van een uitgebreide enquête die de Dordtse arts in 1634 heeft gehouden. Die enquête ging niet zozeer over de pest, maar meer over het levenseinde van de mens: staat dat (van tevoren) vast of heeft de mens daar toch invloed op? Ook Voetius werd door Van Beverwijck aangeschreven.¹¹ Op zijn reactie wil ik straks in gaan. Allereerst het antwoord van Rivet.

Andreas Rivet over het levenseinde.¹²

Is het einde van het leven nu 'fataal' of 'mobiel'? Over dit probleem handelt het antwoord van Rivet. Het geschriftje draagt als titel *De termino vitae fatali an mobile*. We hebben hier te maken met een moeilijke materie, die niet geschikt is voor het gewone volk, schrijft Rivet. De

I. VAN GERWENS
MOEDT-GEVINGE,
OFTE
Eerlijkhe overdenkinghe hoor de
Bluchende/ ende alle die meer hoor de Peste
als de Sonde bescien.
DIENENDE
Tot opwekkinghe van ware Christelike
Liefde/ tot af-stande van Sonde/ ende be-
sporinghe van liefdeloosheyt.

PSALM. 39. vers 7.
W m al ick heenen gaen voor uwen geeste, ende waer
al ick heenen vlieden voor uwen aenghesichte?

TOT LEYDEN,
Gedruyck by Willem Christiaens, wonende in de
Ronne-sterck by de Onbescheide. 1636.

Voorpagina pamflet van Van Gerwen

verhouding tussen de 'praescientia' (= de voor-kennis van God) en Zijn 'decretum voluntatis' (= wilsbesluit) is uitermate gecompliceerd. We moeten in zulke vraagstukken twee oorzaken (causae) onderscheiden. De eerste oorzaak, Gods wilsbesluit, geldt altijd en is voor de mens pas achteraf kenbaar. De tweede oorzaak geldt niet altijd, maar is voor de mens meestal wél kenbaar.¹³ Rivet geeft als voorbeeld Abraham en Sara. God had vast besloten hun een zoon te geven (eerste oorzaak). Maar aan de vervulling van die belofte, cq. wil, ging wél geslachtelijke omgang tussen Abraham en Sara vooraf. Medicijnen mogen niet uitgesloten worden van de bijzondere leiding van God. Hij heeft kennelijk ook besloten dat er medicijnen moesten komen. of, Hij heeft ze zelf geschapen. Dan mag de mens er ook gebruik van maken. Het zal duidelijk zijn. dat Rivet Van Beverwijck volledig steunde in zijn strijd tegen de lijdelijkheid.

Van Beverwijck schrijft Rivet dan ook een hartelijken bedankbrief.¹⁴

Voetius over het levenseinde¹⁵

Via de Aalburgse predikant Martinus Lydiur, ontving Gisbertus Voetius, predikant in Heusden, de missive van Johan van Beverwijck over de vraag naar het levenseinde van de mens, zoals ook Rivetus een exemplaar van de enquête had ontvangen. Voetius antwoordde dat de kijk op het levenseinde van de mens afhangt van het standpunt, van waaruit je het probleem bekijkt. Het levenseinde is veranderlijk en onveranderlijk. Onveranderlijk voor wie let op de hoofdoorzaak: Gods eeuwige beschikking. Voor wie rekening houdt met de bijoorzaken (b.v. ziekte), is het levenseinde veranderlijk. Uitgaande van deze bijoorzaak, is de mens verplicht geneesmiddelen te gebruiken. Voetius' antwoord is vrijwel identiek aan dat van Rivet. Dat is toch wel opmerkelijk, als we bedenken dat Voetius voor velen geldt als een voorloper van de lijdelijke stroming van de Nadere Reformatie.

Bastingius' verklaring van zondag tien van de Heidelbergse Catechismus.¹⁶

In de tijd van Van Heverwijck was ds. Bastingius predikant in Dordrecht. Bastingius, een contra-remonstrant, gaf in 1594¹⁷ een verklaring van de Catechismus uit, die uitmunt vanwege de evenwichtigheid. Dat geldt zeker ook voor de behandeling van het probleem van de voorzienigheid van God. Prof. Rutgers vond het in 1893 de moeite waard deze verklaring opnieuw uit te geven. Uit deze uitgave wil ik enige passages van de behandeling van zondag 10 weergeven. Bij de behandeling van zondag 9, over de almacht van God, geeft Bastingius de nadruk op de zekerheid die Gods almacht geeft aan hen die op Hem vertrouwen. Gods almacht is niet een noodlot, maar de macht van de liefhebbende Vader, zoals Christus ook zegt (87):

Ten anderen wort het vertrouwen der geloouigen op God vermeerderd, als sy over leggen, dat de selue God, op den welcken sy steunen, ende tot welcken sy haer [= hun, P.B.] toevlucht nemen, niet alleen hare Vader is: Maer dar hy oock is haer God, ende een almachtige Vader, die alles in syne gewalt ende macht heeft tot haren besten, om hen syne Vaderlicke gonste te hewijzen.

Op blz. 89 maakt hij nog eens duidelijk dat de mens alles kan toevertrouwen aan God's almacht:

Sal daer dan yet connen zijn, des wy ons niet tot syne Vaderlicke goetheyt vertrouwen souden?

Gods almacht is een realiteit. In het verlengde ligt zijn alomtegenwoordigheid en zijn voorzienigheid. Maar bij de behandeling van de voorzienigheid haalt hij de woorden van Christus aan, waarin juist de zorg van God benadrukt wordt. Voorzienigheid betekent **zorg** (Matteus 6 : 28, pag. 95). Er is echter geen moment waarop Bastingius de voorzienigheid van God beschrijft als een on-

persoonlijk noodlot. Integendeel.

Ook de ziekte is van God afkomstig, schrijft hij bij de behandeling van zondag 10.

In deze zondag komt de voorzienigheid van God uitgebreid aan de orde. Ik schreef al, dat die behandeling heel evenwichtig is. Aan de ene kant moeten we Gods oordeel in lijtsaemheyt (!) aanvaarden. De lijtsaemheyt kan ons geloof versterken, zoals Paulus schrijft in Rom. 5 : 3 en 4:¹⁸

Wetende, dat verdruckinge lijtsaemheyt werct: Ende lijtsaemheyt beuindinge: Ende beuindinge hope: Ende hope beschaemt nier: Want de liefde Gods...

Daarnaast bewerkt de belijdenis van de voorzienigheid ook dankbaarheid. Dat houdt evenwel niet in dat, als wij door een medische behandeling genezen zijn, dat wij dan de arts niet dankbaar zouden moeten zijn. Die wordt veel eerder geëist. Wij mogen God niet verzoeken want

wy mogen de middelen van God gegeuen, ende verordineert, niet verwerpen, oft veracht ende nagelaten worden, willen wy anders God niet versoecken. Want [...] God heeft oock de middelen geschicket, ende verordineert [...] welke niet veracht mogen werden, sonde God mede te verachten.

Medicijnen en hulp van artsen zijn middelen van God. Zijn voorzienigheid is een liefdevolle en sluit de middelen die God geeft niet uit.

Conclusie

Ook de verklaring van de Catechismus door de contra-remonstrantse predikant Bastingius, is voor medici geen enkele belemmering voor hun vak. Hoewel Bastingius geen medische uitspraak over de besmettelijkheid van de pest doet, geeft hij ruime ondersteuning voor een praktisch toepassen van medicijnen.

Het is onduidelijk hoe groot de beweging van de lijdelijkheid, waartoe Van Gerwen behoorde, is geweest. Dat die beweging er was, is duidelijk gebleken.

In dit artikel heb ik echter aangetoond dat de lijdelijkheid zeker niet terug te voeren is op orthodoxe contra-remonstranten. Ik denk dat die eerder in bevindelijke, piëtistische kring gevonden moet worden. Bijvoorbeeld groeperingen rond de zgn. Pilgrim-fathers in Leiden. Nader onderzoek moet dit echter ophelderen.

Het is tenslotte wel betreurenswaardig en volkomen onterecht dat in allerlei literatuur over ziekte en m.n. de pest in de 17e eeuw de contra-remonstranten een rigide, onpersoonlijke, voorbeschikkingstheologie in de schoenen wordt geschoven. Het boek *De gave Gods. De pest in Holland vanaf de late middeleeuwen*¹⁹ is daar een goed voorbeeld van. Het is tot nu toe de meest uitputtende beschrijving van de gevreesde ziekte en de gevolgen daarvan. Maar bij de behandeling van de in dit artikel bespro-

ken pamfletten en de gereformeerde theologen uit die tijd, slaan de schrijvers de plank enorm mis. Wellicht veronderstellen zij dat gereformeerde theologen in de Gouden Eeuw de grondslag gelegd hebben voor de afwijzing van inenting tegen polio bij huidige lijdelijke en bevindelijke theologen. Met deze artikelen wil ik aantonen dat daar geen enkele reden toe is. Gereformeerde artsen en theologen waren warme voorstanders van groot-schalig medisch ingrijpen, onder beding van Gods zegen. En laten de gelovigen die moeite met de inenting hebben, zich wenden tot het afgewogen oordeel van Johan van Beverwijck, arts in Dordrecht.²⁰ Jacob Cats, zijn vriend, vat het als volgt samen:

*Het eynde van den mensch is aen den mensch verho-
len,
De middels even-wel zijn yder een bevolen;
Ghy doet wat u betaemt in siekt en ongeval,
En weest dan voort getroost, hoe God het schicken sal.*

P.Th. Bareman

¹⁰ Zie: H.J. Honden, *Andreas Rivetus, als invloedrijk gereformeerd theoloog in Holland's bloeitijd*, 's-Gravenhage 1930. Met speciale dank aart dr. R.H. Bremmer in Enschede, die mij opmerkzaam maakte op dit werk.

¹¹ Ook Anna Maria van Schuurman kreeg van de arts uit Dordrecht een enquête-formulier. Haar reactie is afzonderlijk uitgegeven: *Paelsteen van den tijt onzes levens*, Dordrecht 1639

¹² Zie: (Honders, 1930, pag. 131, 143 en 144).

¹³ De oorzaak van de pest was voor de zeventiende-eeuw niet bekend. Rivet beveelt de medicijnen van zijn tijd rustig aan. Het is duidelijk dat God die gegeven heeft. Dan mogen ze ook gebruikt worden. Hij haalt het paradoxale woord van Augustinus aan: wat duidelijk is moet niet ontkend worden, omdat wat verborgen is niet kan begrepen worden.

¹⁴ Zie: (Honders, 1930, pag. 145).

¹⁵ Deze paragraaf ontleen ik aan: A.C. Duker, *Gisbertus Voetius*, Leiden 1897, pag. 388 e.v.

¹⁶ Ook dit werk werd mij door dr. R.H. Bremmer aangeraden. Daarvoor dank ik hem hartelijk.

¹⁷ Destijds alweer de tweede editie, zoals het titelblad van de heruitgave van Rutgers vermeldt. Wanneer de eerste druk was, heb ik (nog) niet kunnen achterhalen.

¹⁸ Bastingius' vertaling komt letterlijk overeen met de Statenvertaling van 1637. Dat is opmerkelijk als we bedenken dat de gebruikte verklaring van de HC uit 1594 is. Ter vergelijking de vertaling van het NBC. Daar wij weten dat de verdrukking volharding uitwerkt, en de volharding beproefdheid en de beproefdheid hoop.

¹⁹ Leo Noordegraaf en Gerrit Valk, *De gave Gods. De pest in Holland vanaf de late middeleeuwen*, Bergen 1988.

²⁰ Meer informatie over Johan van Beverwijck in: Lia van Gemert, 'U Kunst geit over-al: een Dordtse arts tussen West en Oost', *Literatuur*, 93-1, pag. 16-22. Daar vlak meer secundaire literatuur.

GEKNIPT VOOR VANDAAG

MURENSLECHTER

Bij de tekenen van Pinksteren behoort ook dit, dat allen dr gave van de profetie ontvangen.

Nu zou het pinksterevangelie wel erg arm zijn, als dat spreken in andere takn de eigenlijke rijkdom van Pinksteren was. Want de Geest heeft immers al die bijzondere gaven uit de eerste tijd zo langzamerhand weer teruggenomen. En wanneer in die gaven het eigenlijke van Pinksteren gelegen was, dan zou nier alleen de kerk haar pinksterfeest in armoe moeten vieren, slechts met een verblekende herinnering aan vroegere glorie. Maar dan zou ook de Pinkster-Geest zelf zijn eigen werk van Pinksteren weer ongedaan gemaakt hebben. Maar de Geest is geen mens, dat Hij ergens op terug zou komen. Hij neemt het pinksterfeit niet terug; ~~men~~ Hij zet het werk van toen vandaag nog voort. De heerlijkheid van de eigenlijke rijkdom van toen bestendigt Hij vandaag en Hij werkt die uit, tot Hij zijn werk op de jongste dag voltooit.

Br nadruk moer dan nok niet liggen op die vreemde talen, maai, op allen. Her grote is niet dat er in geestvervoering werd gesproken. Maar dat ze allen die gave ontvingen, dat is groot. Dit is het wonder, dat nier alleen de kring van de apostelen de Geest dei-prophetie ontvangt, maar heel de gemeente.

En dus is op Pinksteren, zo maar ineens, de hoge muur tussen ambtsdragers en leken gevallen. De gemeente wordt mondig. Het ambt van alle gelovigen doet zijn intrede. Dat betekent niet, dat zij allen het bijzonder ambt ontvangen; dat re allen in de kerkeraad zitten; dat ze allen de toegang tot de kansel krijgen. Jozef Barsabas zit in de bank, als Matthias preekt. Maar wel hebben allen de Geest en vertellen over de grote daden van God. Dat is niet meer het privilege van enkelen.

Er zijn ook nier langer enkele priesters, die voor anderen offeren: want die anderen zijn nu ook zelf gezalfd met de Geest; zij offeren zichzelf tot een levend dankoffer. De kerk kan nu Zondag 12b formuleren. In de kerk is plaats voor het offer, de stem en de invloed van alle leden.

En ook een tweede muur valt: die tussen natuur en genade. Want die bestond hij de Joden. Het Hebreeuws was toen al een dode taal geworden. De gewone man verstond her nier meer. Hef Aramees was de taal van het gewone leven. Alleen op het terrein van de godsdienst hielden de leiders krampachtig vast aan de heilige taal, het Hebreeuws.

Men heeft een aparte taal voor de godsdienst. En dus de godsdienst van het gewone leven geïsoleerd. Alleen de Pinkster-Geest doet anders. Hij laat expres over het grote, her heilige wonder van deze dag, spreken in de gewone taal van huis, tuin en keuken. De raat der natuur annexeert Hij voor het wonder der genade. Opdat wij maar zouden begrijpen dat natuur en genade niet twee zijn, maar een. Pinksteren i, niet ietr van de godsdienst, maar her is genade over heel ons brede menselijke leven. We zijn in de natuurlijke dingen evengoed gezalfd met de Geest en evengoed geroepen tot de dienst van Zondag 12b, als in de dingen die wij vaak onnadenkend bestempelen als de dingen der genade. Het hele leven is geheilgd.

Maar ook her Grieks is hier losgelaten. De Geest die alle mensen kan bereiken in één taal, bedient zich van vele talen. Want Hij komt niet naar één volk maar naar alle volken. Alle geslachten worden nu eindelijk in Abraham gezegend. God breekt de scheidingsmuur tussen Israël en wereld finaal weg. De grote werken Gods, ze moeren nu bekend worden aan ieder volk, zoais het zijn eigen nationale leven leidt. Pinksterfeest wordt zendingfeest. Pinksteren: kerk-eenhed, levens-eenhed; wereld-eenhed.

Naar B. Holwerda, 1939 (in 'De wijsheid die behoudt', 1957).

GESCHIEDENIS VAN DE EREDIENST: WAT DOE JE ERMEE?

Op 5 juni jl. werd in de Maranatha-kerk te Bunschoten doos de landelijke Werkgroep Eredienst een studiedag georganiseerd voor plaatselijke liturgiecommissies en belangstellenden. In een aantal workshops werden diverse aspecten van de eredienst besproken. Daarbij werd voortdurend teruggegrepen op de historie.

Met enige regelmaat is in den lande de vraag te horen of we niet veel te veel historisch georiënteerd zijn als het gaat over de eredienst. Alsof liturgieën en liturgische gebruiken uit het verleden per definitie goed zijn en door ons overgenomen moeten worden omdat ze 'oud' zijn. Per slot van rekening gaai het om niet-principiële zaken en kunnen we – los van het verleden – uitstekend zinvol nadenken over liturgische vormgeving.

In dit artikel wil ik proberen globaal aan te geven waarom de historie van belang is bij ons nadenken over de eredienst. Waarom in de discussie over liturgie zo vaak aandacht wordt gevraagd voor de geschiedenis. Ik wil daarvoor drie hoofdredenen naar voren halen. Daarbij zal ik tevens door middel van voorbeelden 'de theorie' praktisch handen en voeten geven.

Zelfkennis'

De eerste reden om ons in ons liturgisch verleden te verdiepen, ligt eigenlijk erg voor de hand: wanneer we dat niet zouden doen, zouden we voortdurend opnieuw wien uit moeten vinden, die in het verleden al dan niet bruikbaar werden bevonden. Wanneer we de historie links laten liggen, moeten we bovendien voor een belangrijk deel een beroep doen op onze intuïtie. Het is in dat geval haast onvermijdelijk dat (bijv.) voorstellen tot liturgische veranderingen 'onderbouwd' worden met argumenten als 'wijzigingen zijn aardig voor de variatie' of 'we moeten sleur doorbreken'. Wanneer op dergelijke gronden veranderingen gaan plaatsvinden, moeten we er ernstig rekening mee houden dat over een jaar de aangebrachte veranderingen 'sleur' zijn en het proces van voren af aan begint. Eveneens hebben we te maken met een vorm van argumentatie waarmee iemand, die 'het nu eenmaal anders voelt', nooit overtuigd kan en zal worden.

Bovendien zal het links laten liggen van de liturgie-geschiedenis meer dan eens resulteren in het poneren van onjuiste standpunten. Zo is geregeld de opmerking te horen dat de liturgie van Kampen (1975) prachtig is, maar dat de Middelburgse liturgie ook moet kunnen. Vooral omdat ook over de Middelburgse orde van dienst in de dertiger jaren nagedacht is. Of zoals iemand eens n.a.v. een lezing tegen me zei: 'U had nogal wat kritiek op Middelburg, maar die jongens in 1933 waren natuurlijk ook niet dom.'

Daar had hij uiteraard gelijk in. Alleen op het punt van de eredienst leert de historie dat de Middelburgse orde van dienst niets anders was dan het vastleggen van de toenmalige liturgische praktijk. Dat wil zeggen: de orde van dienst is niet het resultaat van een historisch, theologisch of liturgisch denkproces. Wat dat betreft was de situatie in 1975, toen de liturgie van Kampen werd vastgesteld, wezenlijk anders.

Door historische kennis leer Je ook je eigen praktijk op gezonde wijze te relativiseren. Dat wil zeggen: er zijn gewoontes en patronen waarvan wij op het eerste gezicht denken dat re altijd al een plaats hebben gehad in de eredienst en dus hoe dan ook bewaard moeten blijven.

Toch zijn er elementen, die voor ons zeer vanzelfsprekend zijn, maar die relatief jong genoemd moeten worden. De Wet als vast liturgisch onderdeel is daar een voorbeeld van. Afgemeten naar twintig eeuwen nieuwtestamentische liturgie-geschiedenis, is het lezen (of zingen) van de Decaloog als aparte liturgische acte een jong verschijnsel, dat zo'n vijf eeuwen geleden via de Middeleeuwse pronaus (preekdienst) in de eredienst terecht kwam. In erediens ten van bijvoorbeeld de christelijke gemeente ten tijde van Paulus had de Wet – voorzover bekend – geen plaats. De vraag of er in principe een schriftuurlijke orde van dienst denkbaar zou zijn zonder wetslezing, is dan ook positief te beantwoorden.

Een ander voorbeeld is de Geloofsbelijdenis. Voos ons gevoel hoort die in de middagdienst. Wie echter de liturgieën van twintig eeuwen globaal overziet, ontdekt dat de geloofsbelijdenis normaliter in de morgendienst plaatsvond. Pas in de 17de/18de eeuw – dus nog maar 2 a 3 eeuwen geleden – is in Nederland de geloofsbelijdenis naar de middagdienst verwezen. Deze wetenschap kan aanleiding zijn om ons af te vragen waarom dit gebeurde. En ook of dat een winstpunt te noemen is, want niet alle historische ontwikkelingen zijn een evolutie van 'goed'

naar 'beier'.

Kort geformuleerd: door de historie maak je kennis met de wortels van je eigen liturgische praktijk. Je leert jezelf kennen. Je krijgt tevens gereedschap in handen om je eigen situatie te beoordelen (positief of negatief). De geschiedenis geeft veel informatie over wat goed en wat niet goed is, over wat bruikbaar en wat onbruikbaar is.

Verbondenheid

Daar komt hij dat historie enerzijds en de eredienst anderzijds onlosmakelijk aan elkaar verbonden zijn. De bijbelse notie 'gedenken van Gods daden' is immers een centraal gegeven in de eredienst. Het gaat dan om Gods daden in het verleden, het heil dat God in het verleden voor zijn volk tot stand heeft gebracht. Met andere woorden: wie het heeft over het vieren van de eredienst, het gedenken van Gods daden, kijkt automatisch terug. En wat uit het verleden opgediept is, wordt actueel gemaakt voor vandaag met het oog op de toekomst. Wie zich met de eredienst bezighoudt, heeft per definitie met het verleden te maken. Waarmee maar gezegd wil zijn dat a-historisch nadenken over de eredienst een innerlijke tegenstrijdigheid is.

Bovendien hebt je als kerk in 1993 verantwoordelijkheid zowel naar het verleden als naar de toekomst toe, omdat je nu eenmaal onderdeel bent van de ene algemene apostolische kerk. Je moet je één weten met de kerk die was en de kerk die komt. De eeuwen door heeft deze gedachte een belangrijke invloed gehad op de liturgieën. Het 'verbonden weten met' is de eeuwen door een belangrijke motivatie geweest om ook op het gebied van de eredienst aansluiting te zoeken met de kerk uit het verleden. Zeker wanneer het gaat om het 'hart' van de christelijke kerk: de eredienst.

Niet het principe 'oud = goed' speelde een rol. Men wilde de belijdenis dat er één algemene kerk bestaat concreet vorm geven door het goede uit de liturgische traditie te bewaren, dan wel: onder het stof vandaag te halen.

En dat verklaart dat onze orden van dienst tot op de dag van vandaag boordevol liturgische elementen uit het verleden zitten. Sommige kunnen op een andere plek in de eredienst terechtgekomen zijn, andere zijn overblijfselen van liturgische elementen die door de eeuwen heen een andere invulling hebben gekregen.

Zo kende men in de eerste eeuwen het liturgisch gebruik dat de diaken de gaven in natura inzamelde en op de 'avondmaalstafel' neerlegde. Men ging dat het 'offeritorium' noemen. Op een goede dag werden er niet mees gaven in natura, maar geldstukken ingezameld. Men pleegt sindsdien te spreken van 'collecte'. Wat wij dus 'de offerande' noemen, blijkt een overblijfsel te zijn van het offeritorium. En de zojuist beschreven ontwikkeling verklaart ook waarom de collecte in de liturgie van Kampen vlak vóór de viering van het avondmaal plaatsvindt. De 'inzameling van de gaven' is vanouds nauw verbonden met de avondmaalsviering. In de christelijke gemeen-

te werd 'aan een ieder uitgedeeld naar behoefte' (Hand. 4 : 35), zoals dat ook heel direct vorm kreeg in de liefdesmaaltijden, waarvan de avondmaalsviering in eerste instantie deel uit maakte.

Een ander oud liturgisch element is de zegen uit Numeri 6 waarmee onze erediensten beëindigd worden. Principeel gezien zou er niets op tegen zijn die zegen te vervangen door een andere zegen uit de Schrift. Toch zal niemand dit serieus willen overwegen. Juist omdat door het gebruik van de zegen uit Numeri de binding met de kerk uit het Oude Testament zo sterk naar voren komt.

Bijbel en liturgie

Als laatste, maar zeker niet onbelangrijkste reden noem ik dat de geschiedenis ons goede denkkaders aanreikt, die ons verder kunnen helpen bij het nadenken over onze erediensten. Er zijn in de kerkgeschiedenis lange perioden geweest waarin liturgische vormgevingen secuur en gedetailleerd vanuit de Schrift beredeneerd werden. Noties uit de Schrift blijken meer dan eens ten grondslag gelegen te hebben aan bepaalde liturgische gebruiken. Dat kunnen zelfs elementen zijn die wij vandaag de dag als 'roomse hocus pocus' neigen te hestempelen. Ook de gekozen volgorde van de liturgische onderdelen werd dikwijls vanuit de Schrift beredeneerd. Juist op dit punt kunnen wij mijns inziens in onze tijd onze winst doen met de liturgie-geschiedenis.

Wanneer het gaat om een theologische benadering van de liturgie, valt immers op dat de eredienst tegenwoordig nogal eenzijdig benaderd en beaccentueerd wordt vanuit het verbond. Dat wil zeggen: wij zijn gewoon de bijbelse notie dat het verbond twee partijen (God en zijn volk) kent, te vertalen in een vrij strak liturgisch schema. Volgens dat schema zijn er in een orde van dienst onderdelen waarin God spreekt en onderdelen waarin de gemeente antwoordt. Bij de eerstgenoemde onderdelen gaat het om het Woord, dat vanaf de kansel tot ons komt. Rij de laatstgenoemde elementen gaat het om een menselijk antwoord, dat (dus) niet tot het Woord behoort. Dat dergelijke gedachten er zijn, blijkt bijvoorbeeld uit opmerkingen als: 'ik kom niet in de kerk om te zingen, maar om het Woord.' Of: 'veel zingen (bidden) gaat ten koste van het Woord', waarbij 'Woord' als synoniem gebruikt wordt voor 'preek*.

Duidelijk is dat de eredienst een ontmoeting van God en zijn volk is. De vraag is echter of dit verbondskarakter in de geschiedenis bijvoorbeeld de volgorde van de liturgische onderdelen heeft bepaald. Of de orden van dienst gezien werden als een aaneenschakeling van 'Woord en antwoord'.

God werkt immers in de hele eredienst door zijn Woord en Geest in de gemeente. Dat wil zeggen: ook bijvoorbeeld het lied wordt door de Geert gebruikt om het Woord te verkondigen, ook al komt het dan niet vanaf de kansel maar uit onze mond (vgl. bijv. Ps. 51 : 17). Een ander voorbeeld is de viering van het avondmaal. Het eten van het brood en drinken van de wijn is voor ons een li-

trouwbaar onderpand dat ons aan Gods hartelijke liefde en trouw herinnert en daarvan verzekert. Het avondmaal is dus een 'handeling van Gods kant'. Tegelijkertijd is het avondmaal een handeling van **onze** kant, want: zo dikwijls wij het brood eten en de beker drinken, verkondigen wij de dood des Heren (1 Kor. 11). Of zoals de Zuidafrikaanse theoloog A.C. Barnard ergen formuleert: 'Daar is 'n diepe eenheid tussen die spreke van God en die spreke van die gemeente.'

Dit betekent dat de vraag waarom in een orde van dienst de liturgische onderdelen in een bepaalde volgorde geplaatst zijn, niet te verklaren is met het schema 'Woord – antwoord'. Hoewel elke goede liturgie uit heden en verleden het schriftgegeven vronderstelt dat God en zijn volk elkaar in de eredienst ontmoeten, heeft men zich in de liturgie-geschiedenis bij het vaststellen van volgorden en andere liturgische gebruiken laten leiden door andere criteria. Zoals gezegd, men hechte veel waarde aan een nauwe relatie tussen Bijbel en liturgie. Dat wil zeggen: bij liturgische gebruiken en orden van dienst liet men zich veelal leiden door een scala aan bijbelse noties.

Ter illustratie een paar voorbeelden. Wij kennen tot op de dag van vandaag het 'gebed om verlichting van de Heilige Geest'. (In onze orden van dienst voor de middagdienst wordt gesproken over 'gebed voor de opening van het Woord'). Nu kun je de redenering ophangen dat dit gebed in de eredienst hoort omdat het een 'oud' gebruik is. Op z'n minst even belangrijk is uit de historie op te diepen waarom men een gebed om verlichting van de Heilige Geest kende. En vervolgens ook op welke plaats in de liturgie men dit gebed uitsprak.

Er zijn een aantal schriftpassages, die in het verleden als het ware liturgisch vertaald zijn. Bijvoorbeeld: in Nehemia 8 staat beschreven hoe Ezra het boek der wet van Mozes opende: 'En zodra hij het boek opende, stond het gehele volk op. Ezra loofde de Here, de grote God, en het gehele volk antwoordde, terwijl het de handen omhoog hief: Amen, Amen. En zij knielden en bogen zich voor de Here neder met het gelaat ter aarde.' (vs. 7). In vers 9 staat dan dat uit het boek voorgelezen werd en er ook uitleg werd gegeven. Wij zouden zeggen: aan schriftlezing en preek ging een gebed vooraf.

In de Gereformeerde traditie werd dit gebed een bede om verlichting van de Heilige Geest. Hieraan lag het schriftgegeven ten grondslag dat de Heilige Geest in ons hart getuigt dat de Schrift het Woord van God is (vgl. NGB art. 5 met de daarbij aangegeven tekstverwijzingen). Wanneer in de eredienst het Woord geopend gaat worden, wordt derhalve eerst de hulp van de Heilige Geest ingeroepen.

Het wordt nu ook duidelijk dat dit gebed een ander doel beoogt dan het 'een zegen over de dienst' vragen, die op dat moment overigens allang aan de gang is. Het gebed is onlosmakelijk verbonden met de lezingen en Woordbediening en moet plaatsvinden vóór de schriftlezingen.

Dat in de Middelburgse liturgie eerst de schriftlezingen

plaatsvinden en vervolgens een 'gebed voor de opening van het Woord' uitgesproken wordt, is een bijzonder vreemde constructie. Niet alleen omdat het gebed historisch gezien op de verkeerde plek staat, maar ook omdat het Woord met het lezen van de Schrift immers allang is gecopend. Het gebed voor opening van het Woord (verlichting van de Heilige Geest) behoort vóór de lezingen plaatsvinden. Tenminste, wanneer we ervan uit mogen gaan dat onder 'Woord en 'verkondiging' niet alleen de bediening van het Woord (preek) valt, maar in ieder geval ook het gelezen Woord zelf!

Wat de schriftlezingen betreft, is opvallend is dat de kerk vanouds meer dan één schriftlezing kende. In de Oosterse traditie kon men vier lezingen hebben: uit de thora, de profeten, een nieuwtestamentische brief en het evangelie. In met name de vroeg-Westerse, niet-Romeinse traditie vonden in elke dienst drie schriftlezingen plaats: uit het Oude Testament, uit één van de nieuwtestamentische brieven en tenslotte uit één van de evangeliën.³

Opvallend is dat de evangeliëlezing standaard als laatste lezing gehouden werd. Dat had de volgende theologische motivatie: nadat God eertijds op vele malen en op vele wijzen gesproken had in de profeten, heeft Hij nu in het laatst der dagen tot ons gesproken in de Zoon (Hebr. 1 : 1). In de volgorde van lezingen was dus een soort climax ingebouwd. Door het gebruik van lezingen uit diverse bijbelboeken werden schriftpassages metterdaad met elkaar in verband gebracht. Daardoor werd duidelijk dat hetgeen Christus sprak (evangelielezing) door de hele Schrift (OT & NT) gevonden wordt. Hoe dan ook, de lezingen waren niet bedoeld als opstapje naar de homilie (of later: de preek). Integendeel, de bediening van het Woord was (is) uitleg, actualisering van de schriftlezingen ten einde het heil bij de gemeente te brengen.

Dat bracht dus met zich mee dat schriftlezingen en preek een eenheid vormden. Ook hier heeft men in het verleden teruggegrepen op schriftgegevens. Uit het al eerder genoemde hoofdstuk uit Nehemia komt naar voren dat lezing en uitleg hand in hand gaan. Ook in de synagoge blijkt de eenheid lezing – preek bestaan te hebben (Lucas 4 : 16-22, Hand. 13 : 15). De praktijk tussen lezing en preek liturgische elementen te plaatsen die vanouds na de lezing en preek aan de orde kwamen, is een bedenkelijke erfenis uit de Nederlandse liturgiegeschiedenis uit de 18de/19de eeuw. Het is een zeer jong gebruik in de historie. Wat belangrijker is: de motivatie om op dit punt af te wijken van een gebruik dat in het verleden op schriftgegeven; gebaseerd was, moet nog steeds gegeven worden.

Samengevat: uit de geschiedenis kun je leren hoe je zinvol en verantwoord met de eredienst om kunt gaan. Door ons te verdiepen in de liturgie-geschiedenis komen we theologische benaderingen van de eredienst op het spoor, die we alleen tot ons eigen nadeel en tot schade van onze huidige gesprekken over de eredienst links kunnen laten liggen.

Besluit

Bestudering van de liturgie-geschiedenis in al haar facet-Zen brengt met zich mee dat het werk voor liturgiecommissies niet makkelijk is. Het vraagt nogal wat tijd en energie om de nodige basiskennis en inzichten eigen te maken. Bovendien moet het één en ander ook nog eens doorzichtig en overtuigend overgebracht worden aan kerkeraad en genieente, die zich niet in gelijke mate in het onderwerp hebben kunnen verdiepen.

Toch is spreken over de eredienst op basis van de historische en bijbelse kennis voorwaarde om zinvol met het onderwerp bezig te zijn. Kerkeraden, die een liturgiecommissie instellen, doen er – denk ik – verstandig aan een duidelijk omachreven studie-opdracht mee te geven. Het doel zal m.i. niet moeten zijn dat een commissie na een studieperiode met 'voorstellen tot verandering' komt, maar dat de commissie deskundige leiding kan geven aan een liturgisch bezinningsproces van de gemeente. Pas wanneer je als gemeente weet waar je vandaan komt en waar je op dit moment staat, ben je in staat verantwoorde keuzen te maken voor de toekomst. In andere bewoordingen: alleen degene, die weet waar zijn wortels liggen, zal weten langs welke weg hij zich kan voeden en langs welke weg hij gevoed wordt.

J. Snelik

¹ A.C. Barnard, *Die Erediens*, Pretoria 1985 (2e druk), 426.

² Uitgebreider hierover: *De Reformatie*, 65/3 (21 oktober 1989), 56-58.

³ Zie verder: *Liturgisch Woordenboek*, II, k. 1488-1512.

BOEKBESPREKING

EEN PERCEELTJE PARADIJS

Dr. M.J. Mulder schreef een verklaring van Hooglied. Hij beschouwt dit boekje als 'een aanvankelijk bij een brui-loft opgevoerd liefdeslied', een folkloristische cyclus van hoge artistieke kwaliteit. Hij geeft een eigen, soms spre-kende, vertaling. Zo is me nu duidelijk wat vlinders in een verliefde buik zoeken: bloemetjes (48v.).

Volgens hem verzet Hooglied zich tegen rechtstreekse vergeestelijking, maar hij neemt het niemand kwalijk als hij de poëtische taal van Hooglied wil gebruiken om daarmee de mystieke verbondenheid tussen God en zijn volk te bezingen. Mulder laat de afstand tussen vandaag en toen soms voelen (als hij stuit op niet-doorzichtige, niet meer aansprekende of nauwelijks begrijpelijke woorden en beelden), maar dat weerhoudt hem niet zich het bezongene concreet in te denken. Ook besluit hij – terecht – met een aantal rake opmerkingen over de betekenis van het Hooglied voor onze tijd. Hij heeft er de Almachtinge horen zeggen: 'Kijk en luister goed, er mag iedere dag door jou nog een stukje paradijs op aarde beleefd worden, want de liefde tussen man en vrouw, ook de erotische en sexuele, is precies een van die perceeltjes hemel op aarde, die het leven een onuitsprekelijke glans geven. Probeer dat vooral niet te vergeestelijken, want geesten bezitten tenslotte geen lichaam'.

Een koene uitleg, die gevoelig maakt voor de aantrekke-lijke huid van Hooglied en wat daaronder zit.

R. ter Beek

M.J. Mulder, *Hooglied Een praktische bijbelverklaring* (serie: Tekst en toelichting), Kampen: uitg. J.H. Kok [1991]; paperb., 78 blz., prijs f 18,30

Over *adoptie* kondigen we hier twee uitgaven aan.

Van de zijde van de *Gereformeerde Adoptie Vereniging* verscheen een brochure op A4-formaat, waarin alle mogelijke gegevens zijn opgenomen. Ook de synodebesluiten die hierover zijn genomen. Redactie o.m.: E. Dijkema, ☎ (050) 413701 Groningen.

Van de hand van drs. P.P. van Dorp-Stolk en W. Visser in de reeks *Praktisch & Pastoraal Adoptie, een christelijke handreiking bij beslissing, procedure en opvoeding*. De titel spreekt voor zichzelf. Uitg. J.J. Groen te Leiden.

Bij dezelfde uitgever verschenen verder:

Een actueel boekje *Geloof en gevoel*, geschreven door dr. W.H. Velema. Volgens hem moet het gevoel in de pas van het geloof lopen.

Ook actueel is een boekje van de hand van ds. H. Veldhuizen *In gesprek met Jehovah's getuigen*. Prijs f 18,50.

Over een moeilijke en nog steeds veel voorkomende levenssituatie schreef Elisabeth Elliot *Eenzaamheid; wildernis of weg tot God?* Prijs f 24,95.

Uit het Engels werd eveneens vertaald een boek van dr. D. Martyn Lloyd-Jones over 'Opwekking, vroeger en nu' met de titel *Toon mij nu uw heerlijkheid! Over de noodzaak van opwekking*. Prijs f 39,95.

In de reeks Messiasbelijdende Joden schreef dr. J. Haitsma een interessant boek over *Isaïc da Costa*. Deze behoort niet helemaal bij de in deze reeks besproken 'vergeten eerstelingen', al zullen velen van onze tijdgenoten hem niet meer kennen. 'Da Costa was doctor in de letteren en rechten, maar hij was in wezen theoloog, zij het dan ook zonder titel', zo eindigt dit boek dat f 29,95 kost.

Ineke van Herk-van Rijssel schreef voor de kleine kinderen *Pap, we krijgen een baby!*, met tekeningen van Marianne Witvliet. Prijs f 19,95.

Ter gelegenheid van het afscheid van dr. C. Trimp als hoogleraar werd hem een bundel studies aangeboden *Ambt en aktualiteit*, waarin een zeventien fraaie bijdragen van diverse schrijvers zijn gepubliceerd. Aan het slot is een bibliografie te vinden. Het prachtig uitgegeven boek eindigt met een felicitatieregister. Uitg. Vijlbrief, Haarlem. Prijs f 47,50.

Onder eindredactie van ds. L.J. Wolthuis en dr. J. Vree verscheen *De Vereniging van 1892 en haar geschiedenis*. Dat we dit boek pas nu aankondigen heeft als reden dat het eerst in de bedoeling lag hieraan een brede bespreking te wijden. Maar er is in het afgelopen jaar al zoveel over

'1892' geschreven, dat we er van hebben afgezien. Dit boek bevat bijzonder interessante artikelen van de hand van prof. dr. G.J. Schutte, drs. J. van Gelderen, prof. dr. W. van 't Spijker, dr. J. Vree, dr. P.L. Schram, prof. dr. A.Th. van Deursen en prof. dr. O.J. de Jong. Uitg. Kok Kampen. Prijs f 59,50.

Het Landelijk Verband voor evangelisatiearbeid van de Gereformeerde Kerken in Nederland deed een tweede druk verschijnen van de smaakvol uitgevoerde brochure *De Gereformeerde Kerken vrijgemaakt in Nederland*, met als ondertitel *Bij een eerste kennismaking*. Kort, helder en krachtig wordt op 24 pagina's deze eerste kennismaking ingeleid. De brochure is van de hand van ds. P.H. van der Laan. De eerste druk omvatte 10.000 exemplaren. Deze tweede druk heeft opnieuw een oplage van 10.000. Belangrijk voor evangelisatiecommissies!

Het is van groot belang ook de aandacht te vestigen op het boek *Hoe staan wij ervoor?*, met bijdragen van de hoogleraren J. Kamphuis, W. van 't Spijker, C. Trimp en W.H. Velema, met als ondertitel *Actualiteit van het gereformeerd belijden*. Deze coöperatie tussen 'Apeldoorn' en 'Kampen' is moedgevend. Dit boek wil een korte tussenbalans geven van de zaak waarvoor men staat: die van de gereformeerde belijdenis. In het Woord Vooraf deelt prof. Van 't Spijker mee dat er reden is voor zelfonderzoek inzake de methode, waarop wij theologie bedrijven. Tegenover de vier boeken, die vlak hiervoor zijn genoemd kan onderstreept worden wat we verder lezen: 'En als een teken van hoop presenteren wij dit boek, niet van hoop die wij voeden op kunstmatige wijze, zodat zelfs dit boek iets gekunstelds zou kunnen krijgen. Maar we presenteren het als een teken van die hoop, die in een zaak verankerd is, omdat ze in het Woord van God haar grond heeft gevonden'. Uitg. De Vuurbaak, Barneveld. Prijs f 29,75.

W.G. de Vries

Zo langzamerhand hegint het aardig te vervelen om telkens te horen of te lezen dat de synode in Ommen 'verdeeld' is. Natuurlijk is het waar, dat je weleens wat verschil van inzicht overhoudt. Maar **als** totaal-indruk kan ik u verzekeren dat er een grote eensgezindheid heerst. De belangrijkste besluiten worden genomen met een grote mate **van** overeenstemming of **zelfs** met algemene stemmen.

Ook is het waar, dat aan deze besluiten vaak een diepgaande discussie voorafgaat. Vanuit verschillende invalshoeken worden dan de argumenten tegen elkaar afgewogen. Dan kunnen er rake dingen gezegd worden, maar dat is geen verdeeldheid. **Dat** is een gezond stuk opinievorming. Zelfs kan dan een bespreking worden verdaagd, voor nader beraad, maar ook dat is niet zorgwekkend. Dat is veeleer onvermijdelijk **als** je tal van complexe zaken op je tafel hebt liggen. Die lost niemand in een handomdraai op.

Maar ja, **als** je halverwege zo'n bespreking toch een indruk wilt geven, dan is de synode 'verdeeld' ... Ik hoop echter dat u dat voortaan met een korreltje zout wilt nemen. Wnt in Ommen proberen wij ramen een paar besluiten achter te laten, waar alle kerken blij mee kunnen zijn. En ik heb het idee, in alle bescheidenheid, dat dat aardig lukt.

Zo konden wij op donderdag 10 juni een belangrijke stap zetten inzake het *spreekconsent*.

Hoe was de situatie? Al in 1908 had de generale synode uitgesproken, dat studenten niet moeten voorgaan in de eredienst. Dar zou hen maar aftrekken van hun studie en bovendien zou er dwaling op de kansel kunnen komen, al werd ook toegegeven dat er voor de student enig nut aan verbonden zou kunnen zijn. Na de Vrijmaking hebben wij vanwege de 'nood der kerken' dit besluit buitenwerking gesteld. Let wel: niet afgeschaft, want eigenlijk wilden de kerken zich wel houden aan dit besluit, maar *tijdelijk* buiten werking gesteld. Elke generale synode deed dat voor de tijd van drie jaar, en sinds de Vrijmaking is dat slechts door twee synoden *niet* gedaan.

Zo ontstond er uiteindelijk een *zeer* onbevredigende situatie: **een** geldig besluit waaraan je je steeds niet houdt. Daarom kwam de PS Friesland met het voorstel om **van** het spreekconsent een blijvende regel te maken. Dat is veel beter dan steeds maar buitenwerking stellen van een oud synode-besluit.

Maar dat viel in Ommen niet zo gemakkelijk. Er was meteen wel sympathie voor dit voorstel, maar de manier waarop dit spreekconsent dan geregeld zou moeten worden **was** te weinig door Friesland ingevuld. De student zou, na zijn kerkelijk onderzoek, voor een periode van twaalf maanden zonder enige vorm **van** begeleiding door kerkelijk Nederland kunnen gaan. Zo gaat dat momenteel ook, maar dan als *noodmaatregel*, die niet bevredigt. Een blijvende regeling zou toch wat meer inhoud moeten hebben in de vorm van toezicht; dat is heter voor de student en voor de kerken.

Welnu, daarover Rebben wij flink doorgesproken met elkaar. Met als resultaat dat wij positief tegenover een blijvende regeling voor het spreekconsent willen staan, maar dan wel wanneer daar voldoende toezicht op is gedurende heel de tijd dat het consent van kracht is. Wij besloten de vraag voor te leggen aan het curatorium van de Theologische Universiteit, of er niet een zekere aansluiting zou kunnen zijn in dit opzicht hij het element stage in de opleiding. Vanwege die stage zal de student naar verwachting een predikant als mentor toegewezen krijgen. Welnu, als hij daarna spreekconsent zou willen, dan zou het voor de hand liggend kunnen zijn het contact met zijn mentor nog een *poosje* aan te houden. Maar het zou ook anders kunnen; het zou ook aan de classis die het spreekconsent verleent opgedragen kunnen worden om voor voldoende toezicht te zorgen; ook zij kan een mentor benoemen.

't Is dus allemaal nog niet concreet in te vullen, maar die kant moet het wel op naar onze overtuiging. Als het zo geregeld wordt kunnen wij met een gerust hart de uitspraak van 1908 uit het midden der kerken wegnemen. Daar werden wij het goed over eens.

En in afwachting daarvan hebben wij, schrik niet, nog eenmaal het besluit van 1908 buitenwerking gesteld, op verzoek van de kerk te Goes...

Een geheel andere matene is *de financiën van onze deputaten voor buitenlandse betrekkingen*. Daarover spraken wij op woensdag 9 juni.

U weet, deze deputaten onderhouden zusterkerkrelaties en tal van contacten die een relatie zouden kunnen worden. Maar zo'n relatie brengt veel met zich mee, bijvoorbeeld dat je elkaar helpt en wederzijds elkaar laat delen in je geestelijke en materiële rijkdom, al naar gelang dit nodig is. Daartoe zijn wij zeker bereid en wij hebben ook veel mogelijkheden van de Here ontvangen. Maar hulp zal ook doordacht moeten zijn, zij is niet altijd wijs al is zij goedbedoeld. Tal van (aanstaande) zusterkerken leven materieel gezien in een geheel andere situatie dan wij. Daarom zijn wij niet minder en dat gevoel moeten zij ook vooral niet krijgen als wij hen helpen met hun kerkelijk opbouwwerk. Samen met de deputaten hebben wij hier uitvoerig bij stil gestaan.

Daarbij speelde ook de vraag, wát allemaal tot opbouw van het kerkelijk leven gerekend kan worden. Es zijn namelijk ook hulpvragen die meer op het terrein van een gereformeerde organisatie liggen of die heel goed door een plaatselijke kerk behartigd zouden kunnen worden. Daardoor zou deze vorm van liefdebetoon wellicht wat dichter bij de kerkleden kunnen komen. Bovendien komen deputaten in het buitenland situaties tegen die grenzen aan het werk van de zending. Als een jonge kerk in ontwikkeling hulp vraagt bij haar theologische opleiding, sturen we dan iemand op rekening van BBK (naar Sumba bijv.) of in dienst van een zendende kerk (naar Zaïre bijv.)? Welke criteria gelden daarvoor?

Dit soort vragen en nog veel meer waren door deputaten verwerkt in een studierapport dat onder dank werd aan-

vaard. Verderc toerpitsingen zullen nog nodig zijn. Maar in ieder geval werden deputaten gestimuleerd om door te gaan met hun coördinerend werk ten aanzien van alle gereformeerde kerken en ressorten en organisaties die ergens in het buitenland hulp verlenen. Immers voor het buitenland is het allemaal 'de gereformeerde kerk', *wie* het hier ook doet; dan moeten we niet langs elkaar heenwerken maar **één** beleid laten zien.

Ook over het quotum werd gesproken, hoeveel wij per ziel voor deze materiele hulpverlening van BBK gaan betalen. Omdat er een hoge reserve was in de afgelopen jaren, moesten de deputaten een tijdlang daarop interen. Tijdelijk werd het quotum daardoor verlaagd. Maar die tijd is nu voorbij; voor de komende jaren is het zes gulden per ziel.

'Wat veel', zal iemand misschien denken. Maar wat is veel? 't Is maar net wat je ervoor krijgen kunt. Zo hebben deputaten ergens in Afrika de bouw van een kerk gefinancierd. Kosten: vierduizend gulden. Is dat veel? 't Is een groot bedrag, ja, maar in Nederland zijn dit bij nieuwbouw de kosten van één zitplaats...

Daarom moeten we niet op cijfers blijven zien, maar ons oog richten op onze broeders en zusters in deze wereld. Zij hebben soms (bijna) niets, en wij kunnen met *relatief* weinig geld enorm veel voor hen doen. Als dat op een goede manier gebeurt, zodat de wederkerigheid in de zusterkerkrelatie niet in de verdrukking komt, is dit onze bijdragen meer dan waard.

Verder spraken wij, op diezelfde woensdag, over de *geestelijke verzorging van militairen*. Dat is ook een verhaal apart.

U weet natuurlijk wel, dat sommige predikanten onder ons voor een jaar en zes weken in dienst gaan, als krijgsmachtspredikant. Je kunt de vraag wel eens horen, of dat nu wel zo nodig is. De tijd is immers voorbij dat onze jongens lang van huis zijn; ze komen tegenwoordig iedere vrijdag thuis. Waarin verschillen zij dan van bijv. een student?

Wel, zonder nu op die verschillen in te gaan, het punt is dat er oorlog zou kunnen komen. Willen wij dan een predikant met de troepen laten meegaan, dan zullen wij hem nu in vredetijd een periode moeten afstaan om onder de soldaten zijn plaats in te nemen. Door de kerken is dit altijd erg belangrijk gevonden.

Er gaat echter heel wat veranderen in het leger. Nu al zijn er inkrimpingen en bezuinigingen aan de gang die aan de geestelijke verzorging niet voorbij gaan. Open gevallen plaatsen worden niet allemaal nieër opgevuld.

Daarbij komt, dat het leger beroeps wordt. Maar wat begint je in een beroepsleger met een 'jaarling', een predikant die slechts ruim een jaar blijft? Niet zoveel, hij zal steeds een nieuweling zijn tussen allemaal ervaren mensen. Voor zo'n kortverbander is dan geen plaats meer. Dan zal het verband langer moeten worden, bijvoorbeeld een jaar of vijf. Maar dat vraagt weer heel andere regelingen dan die wij tot nu toe hadden. Tot nog toe bleef de legerpredikant aan zijn gemeente verbonden, werd hij voor die tijd van een jaar en zes weken afgestaan, om daarna gewoon de draad in eigen parochie weer op te pakken. Voor zo'n overzichtelijke periode kan dat. Maar zo kun je

niet als gemeente je predikant voor vijf jaar afstaan. Zo'n man zal speciaal beroepen moeten worden door een kerk en vrijgesteld om zich te wijden aan deze bijzondere taak. Dat vraagt om heel andere regelingen, waar deputaten nu mee bezig zijn, maar de kans is klein dat ze die regelingen ooit nodig zullen hebben.

Last but not least.

Een praat van een dubbel-besluit viel op vrijdag 11 juni en weer met eenparigheid van stemmen: voortaan zal het *kerkophouwwerk in Venlo* landelijke steun ontvangen, en ook mogen *de kerken te Anna Paulowna en te Enkhuizen elk een eigen predikant heroepen die als deeltijd evangelisatiewerk heeft*, eveneens met steun van alle kerken.

Kerkelijk gezien zijn dit twee *dunbevolkte gebieden*. Het werk te Venlo kennen wij al langer, maar nu diende ook dit gebied in Noord-Holland zich aan met haar resultaten en verwachtingen op het gebied van evangelisatie. Onze zusterkerken daar gunnen wij deze versterking van harte. Fraai is ook de vorm die de kerken te Enkhuizen en Anna Paulowna aan hun verzoek hebben gegeven: zij vragen niet om één predikant die geheel is vrijgesteld voor evangelisatiewerk náast de ene predikant die zij samen al delen, nee, elk van de twee predikanten wordt aan één van de twee gemeenten verbonden en samen zullen ze de helft van hun tijd wijden aan het evangelisatiewerk. Dan blijft het uitdragen van het evangelie dicht bij de gemeenten.

De financiële gevolgen hebben wij grondig doorgesproken. Dat moest ook **wel**, want als je een landelijk quotum toestaat wordt dat ook geheven in ressorten die al zeer veel geven. Er zijn gebieden die een evangelisatieproject niet kunnen betalen zonder steun te vragen. Daar kun je niet zomaar vragen om mee te betalen voor een ander.

Maar de GS Leeuwarden heeft hiervoor goede regels opgesteld. De bedoeling is, dat de kerken die een evangelisatieproject willen starten in principe bereid moeten zijn zelf alle kosten betalen. Zij betalen zoveel als zij kunnen. Alleen als zij dan nog steun *nodig* denken te hebben, kloppen zij aan bij de classis. Als de classis met de plannen instemt, gaat ook zij betalen zoveel als zij *kan*. Enzovoort. Als de PS accoord gaat, keert ook zij haar portemonnee om. En alleen wat dan nog overblijft komt voor rekening van de kerken in het land. Iedere gulden immers die je ergens anders weghaalt, beperkt daar de mogelijkheden om ook zoiets te doen. Dit noemen wij kortweg de piramidale opbouw van de *steunverlening*; hoe dichter bij het werk betrokken, des te meer wordt er bijgedragen, naar vermogen! Op die manier voorkom je scheve ogen van het ene ressort naar het andere: elke steun die nu gevraagd wordt is ook echt nodig en zal van harte worden gegeven!

Om de steunaanvragen jaarlijks te beoordelen en de quota te innen zal de synode een klein deputaatschap Aanvullende Steunverlening Evangelisatiewerk (ASE) benoemen.

Het is de bedoeling dat in de toekomst ook het werk in Gent op die manier ondersteuning ontvangt.

Tot zover deze keer. Als u dit leest is het reces voor de synode begonnen. Door de vakantiespreiding moesten we vroeg ophouden en kunnen wij op 31 augustus pas weer beginnen. Maar gelukkig kan veel studiewerk thuis gebeuren.

B.Luiten

CDA en bijbel

Jan Greven, hoofdredacteur van *Trouw*, schreef in zijn *blad* over de betekenis van de Bijbel; **voos** vorige generaties lag dat anders dan voor jongere mensen *die* een andere geloofsofvoeding hebben gekregen. **In** zijn ogen is dat vooruitgang: minder strakheid, om niet te zeggen verkramptheid.

Het jongste boek, *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof*, van dr. H.M. Kuitert loopt als een trein. Ik heb er geëit **marktonderzoek** naar gedaan, maar mijn persoonlijke observatie is dat liet voornamelijk de oudere generatie is die **zich** tot Kuitert voelt aangetrokken. De generatie die bijbelteksten en geloof nog aangereikt heeft gekregen in de verpakking van de **thuis** vigerende kerkelijke denominatie. Velen **van** hen is dat kant-en-klaar-pakket in de loop van de jaren steeds zwaarder op de **maag** gaan liggen. Maar ja, wat inoet je daarmee? Wai iemand als kind aan normen, waarden en geloof ontvangt, draagt hij de rest van zijn leven **met** zich mee. Zelfs wie later alles overboord zet, komt vroeg of laat toch tot de ontdekking dat zijn nieuwe levensbeschouwing **wortelt** in de ontkenning van de oude. Met een schone lei beginnen we maar **één** keer in ons leven.

Op dat punt biedt Kuiterts boek soelaas, om niet te zeggen therapie. De dikke schon van de traditie schilt hij laagje voor laagje af tot de kern, en in zijn voetspoor pellen zijn lezers met hem **iiiie** aan hun eigen geloofsvoorstellingen. Wat ze tenslotte overhouden, is veel minder dan ze hadden, maar wel authentieker en in ieder geval het resultaat van eigen keuze. Maar Kuitert kan een dergelijk soelaas natuurlijk alleen diegenen aanbieden voor wie er op levensbeschouwelijk gebied iets te pellen valt, omdat ze van huis uit geloofsopvoeding in specifieke verpakking kregen. Bij hun kinderen is dat in **negen** van de tien gevallen heel anders aanpak. Als die iets van gelovigheid meekregen, dan is dat vrijblijvend aangeboden. Niet alleen inhoudelijk vrijblijvend (niet als onderdeel van een kant-en-klaar-systeem, maar als denk- en inspiratiemogelijkheid) maar ook in de claim **waarmee** het gepresenteerd werd. Er hoefden geen heftige gevechten **om** de geestelijke vrijheid met autoritair gelovige vaders gevoerd te worden. Deze vaders waren zelf veel te blij dat zij die strijd hun kindercii besparen konden. Ze vonden het wel belangrijk dat ze kennis **namen** van wat voor hen persoonlijk richtinggevend in hun leven was, maar wat ze **ermee** deden, dat moesten de kinderen zelf beslissen. Deze kinderen lezen Kuiterts boek met enige verbazing. Ze herkennen zijn terugweg niet omdat ze de **heenweg** niet gegaan zijn.

Ik denk dat deze ontwikkeling ook een rol speelt in de discussie over de Bijbel als grondslag voor politiek handelen zoals die dit weekinde bij het CDA gevoerd wordt. Als de oprichters (en zeker de protestantse) van liet CDA indertijd over 'de Bijbel' spraken, dachten ze in de eerste plaats aan een door de traditie **gestructureerd** geheel van opvattingen, normen en waarden.

Mei zijn 'bergrede'-toespraak sloot Willem Aantjci daarop aan (waarom dat altijd 'bergrede' genoemd wordt, is me trouwens een raadsel; Aantjes citeerde Mattheus 25 **en** niet de bergrede). Toetling aan 'de Bijbel'. zo kon zijn toenmalig gehoor uit zijn betoog afleiden, betekent toetring aan wat er in die geciteerde verzen van Mattheus **staat**: de Bijbel krijg je door de trechter van de traditie aangereikt.

In datzelfde spoor bevond CDA-voorzitter Van Velzen zich met zijn uitspraken over hei (niet) christelijke gehalte van het CDA en zijn **toezegging** dat CDA'ers zich voor hun opvattingen niet

op de Bijbel hoefden te beroepen.

Maar voor een jongere generatie ligt dat allemaal anders, omdat ze levensbeschouwelijk een veel minder voorgesorteerde positie heeft. Voor haar kan de Bijbel zeer inspirerend zijn, als ze maar zelf mag **bepalen** hoe die inspiratie eruit ziet. Dat betekent veel meer ontspanning in de omgang met de Bijbel, die niet meer herchouwd wordt als voorschriftenverzameling die le van hoven krijgt opgelegd, maar als een boek dat persoonlijk kan troosten en inspireren. Hei gesprek over de relatie tussen Bijbel en politiek handelen wordt daardoor ook ontspannen. Uit de wijze waarop liet CDA in het nieuwe Program van uitgangspunten de relatie tussen Bijbel en politiek handelen verwoordt, valt een dergelijke ontspanning te proeven.

Dat is winst ten opzichte van het verleden, toen alles w strak en haast verkrampd geformuleerd werd. Alleen, één ding was toen absoluut niet aan de orde, en dat was vrijblijvendheid als het over de relatie Bijbel en politiek ging. Het bewijs dat ook in de nieuwe formulering voor een dergelijke vrijblijvendheid geen plaats zal zijn, moet nog geleverd worden. Maar gelukkig heeft het CDA, door zich in de toekomst aan zijn eigen uitgangspunten te houden, uitstekende mogelijkheden dat bewijs te leveren.

Bidden met kerkvader Origenes

In het *Centraal Weekblad* van 4 juni schreef Riemer Roukema een interessant artikel over de gedachten die Origenes, een van de geleerdste christenen uit de derde eeuw, ontwikkelde in een boekje over het gebed.

Ook in de eerste eeuwen van de kerk stelden christenen al min **of** meer dezelfde vragen over liet bidden die wij kennen. **Over** het persoonlijk gebed geeft Roukema *het volgende* van Origenes weer:

De indeling van het persoonlijk gebed ziet er bij Origenes zo uit. Je begint met God te loven door Christus, en de Heilige Geest, aan wie ook lof en eer toekomt. Daarna volgen dankzeggingen voor weldaden die aan anderen zijn bewezen en voor goede dingen die je persoonlijk hebt ontvangen. Op de derde plaats koint de schuldbelijdenis en het vragen om genezing van je zondige aard en om vergeving. Vervolgens bid je om de prote en hemelse dingen voor jezelf en voor allen, voor verwanten en vrienden. Hei gebed besluit je met de verheerlijking van God door Christus in de Heilige Geest.

Origenes geeft ook allerlei praktische aanwijzingen, hoe je kunt bidden. Hij stemt in met de oudchristelijke praktijk, drie maal per dag te bidden, en een keer 's nachts. Hij pleit ervoor, naar het oosten gericht te bidden, zelfs al heb je daar in je huis alleen maar een blinde muur. In het oosten komt immers de zon op, symbool van liet ware licht. Hij beveelt aan, een vaste plek in het huis voor het gebed te reserveren. Bidden doe je in de regel staande, met uitgestrekte handen en omhooggeheven ogen. Wel map je, als de omstandigheden dit niet toelaten, zoals door ziekte of op een zeereis, ook in andere houdingen bidden. Knielen doe je bij liet belijden van je zonden en om vergeving te vragen. Bidden is iets persoonlijks, maar ook iets gemeenschappelijks. Het is volgens Origenes zelfs zo, dat als wij bidden, de engelen meebidden. Waar de gemeente samenkomt om te bidden, is als liet **ware** een dubbele gemeente van mensen en engelen. Volgens Origenes bidden bovendien de zielen van de overleden christenen mee. De 'gemeenschap der heiligen' werd zo volop beleefd.

Hoewel niet alles zo hoeft te gebeuren, is toch een en ander misschien de moeite waard om te overdenken

G.J. van Middelkoop

BEROEPEN

Beroepen te Delfzijl: P.M. van der Worst te Barendrecht; te Loppersum i.c.m. Westeremden: P.R. Baas te Spakenburg-Zuid (voorheen missionair predikant); te Hardenberg-Oost (tweede predikantsplaats): O.W. Bouwsma te Roden; te Zeist: L.W. de Graaff te Zuidlaren.

Bedankt voor Dmten: E. Heres te Assen-Noord; voor Mariënborg (tweede predikantsplaats): P.L. Voorberg te Rouveen.

Rerucpbaar gesteld door de classis Kampen: D. Ophoff, Groenestraat 144.8261 VK Kampen, ☎ (95202) 24134.

BEVESTIGING EN INTREDE

Ds. G.J. van Enk (voorheen missionair predikant voor Groningen-Noord) heeft op 6 juni jl. intrede gedaan te Enumatil. In de morgendienst werd hij bevestigd door ds. E. Meijer te Bergentheim. Nieuw adres: Dorpsstraat 22, 9812 PL, ☎ (05940) 7243.

D. Griffioen, kandidaat te Hattem, heeft op 13 juni jl. intrede gedaan te Voorburg. In de morgendienst werd hij bevestigd door ds. M.J.C. Blok te Amersfoort-Noord. Nieuw adres: Laan van Leeuwesteijn 22, 2271 HK, ☎ (070) 3873316.

Ds. Jt. Janssen te Almelo, zal D.V. op zondag 20 a.s. intrede doen in de gemeente van Groningen-Zuid. Hij zal in de morgendienst om 9.30 uur bevestigd worden door dr. P.H.R. van Houwelingen te Enschede-Oost. De intrededienst zal om 16.30 uur gehouden worden. Beide diensten zullen plaatsvinden in de Refajahkerk, Galenuslaan 1. Het nieuwe adres van ds. Jt. Janssen is: Canadalaan 25, 9728 TA, ☎ (050) 261980.

SPECIALE SAMENKOMST

Zondag 20 juni zal er D.V. weer een speciale samenkomst worden gehouden voor mensen met een verstandelijke handicap. Deze samenkomst vindt plaats in de Noorderkerk, Kerkstraat te Spakenburg, en begint om 14.30 uur.

Voorganger zal zijn ds. G. Zomer. Het thema is 'Vertel het aan de mensen', naar nnnliding van Handelingen X : 26-39. Na afloop is er koffie voor gehandicapten en begeleiders.

ADRESWIJZIGINGEN

Amersfoort-Noord * *Scriba*: A.J. Barelds, Lieven de Keycrf 16, 3822 TE, ☎ (033)551251 (p. 103).

Berkel en Rodenrijs * *Penningm.*: A. van Loon, Spinel 24, 2651 RT, ☎ (01891) 16831 (p. 137).

Deventer * Alle correspondentie, periodieken enz. zenden aan: *Postbus* 875, 7400 AW (p. 73).

Haren (Gr.) * *Scriba*: C.G. Rienks, Oosterweg 73, 9351 PC, ☎ (050)343848 (p. 41).

's-Hertogenbosch * *Kerkeraad*: Postbus 2328, 5202 CH;

Scriba: C. Iansen; *Diaconie*: A.W.J. de Man, Harmoniepolder 16, 5235 TK (p. 149).

Kralingseveer-Krimpen aan den IJssel * *Scriba*: J. de Jonge, Rode Klaver 39, 2923 GH Krimpen aan den IJssel, ☎ (01807) 12746 (p. 138).

Leek-Tolbert * *Scriba*: T. Potstm, Oldebertweg 121, 9356 AD Tolbert, ☎ (05945) 14633 (p. 45).

Leeuwarden-Huizum * *Scriba*: A. van der Meulen, Bolstraat 1c, 8932 JK Leeuwarden, ☎ (058) 121190 (p. 61).

Onnen * *Kerkeraad*: P. Steenbergen, Felland 32, 9755 TC, ☎ (050) 344746 (p. 42).

Rotterdam-Oost * *Scrihu*: J. Hess, Vicrgeverstraat 5, 3067 RW, ☎ (010) 4200511 (p. 140).

Uithuizermeeden * *Diaconie*: H.P. Dijksterhuis, Smitsweg 26, 9982 HT, ☎ (05954) 12841 (p. 49).

Utrecht-Centrum * *Kerkeraad*: Postbus 45, 3500 AA; *Scriba*: J. van Veen, Catharijnesteeg 5, 3512 NZ, ☎ (030) 364888; *Diaconie*: J.R. Kccgstra, Albatrosstraat 47, 3582 EV, ☎ (030) 514494; *Militairen*: H.J. Dubbink, Aquamarijnstraat 146.3532 EM, ☎ (030) 800668 (p. 112).

Voorschoten * *Scriba*: J.A. Timmerman, Nieuw Voordorpstraat 7, 2251 SZ, ☎ (071) 617089 (p. 129).

IJsselmuiden-Grafhorst * *Scriba*: J. Klein, Groenendaal 63, X271 EC IJsselmuiden, ☎ (05202) 27280 (p. 85).

Landelijke Gereformeerde Werkgroep voor pastoraat en psychiatrie

De werkgroep organiseert in dit en het volgende jaar een serie van 3 lezingen over neurotische aandoeningen.

29 juni a.s.: Neurosenleer, waarbij ook het (h)erkennen van eigen neurotische neigingen/aandoeningen aan de orde komen.

2 september: Pastoraat aan mensen die met deze aandoeningen/neigingen te maken hebben.

Ca. mei '94: Neurotiserende factoren in de opvoeding. Hoe kunnen pastores daar pastoraal invloed op uitoefenen in catechese, prediking en jongerenpastoraat.

De lezing van 29 juni wordt gehouden door pmf. dr. G. Glas in het gebouw 'Rehoboth', Gasthuisstraat 5, Barneveld (naast de Veluwehal).

Onze werkgroep is bedoeld voor 'gemeentepredikanten'. Hartelijk welkom in de werkgroep en op onze lezingen. We beginnen om 13.15 uur en eindigen om 17.00 uur.

Informatie: H. Drost. Venlo (077) 517825.